

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مشاهدهٔ کودک (در مراکز پیش از دبستان)

رشتهٔ کودکیاری

گروه تحصیلی بهداشت

زمینهٔ خدمات

شاخهٔ آموزش فنی و حرفه‌ای

شمارهٔ درس ۴۱۴۸

مفیدی، فرخنده	۳۷۲
مشاهدهٔ کودک (در مراکز پیش از دبستان) / مؤلف : فرخنده مفیدی. - تهران : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۹۴.	۲۱ / م ۷۱۲ م
۷۴ ص. : مصور. - (آموزش فنی و حرفه‌ای؛ شمارهٔ درس ۴۱۴۸)	۱۳۹۴
متون درسی رشتهٔ کودکیاری گروه تحصیلی بهداشت، زمینهٔ خدمات. برنامه‌ریزی و نظارت، بررسی و تصویب محتوا : کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشتهٔ کودکیاری دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش وزارت آموزش و پرورش. ۱. آموزش قبل از مدرسه. ۲. کودکان - رشد. ۳. کودکان - روان‌شناسی. الف. مفیدی، فرخنده. ب. ایران. وزارت آموزش و پرورش. دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش. ج. عنوان. د. فروست.	

همکاران محترم و دانش‌آموزان عزیز :

پیشنهادات و نظرات خود را درباره محتوای این کتاب به نشانی
تهران - صندوق پستی شماره ۴۸۷۴/۱۵ دفتر تألیف کتاب‌های درسی
فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ارسال فرمایند.

tvoccd@roshd.ir

پیام‌نگار (ایمیل)

www.tvoccd.medu.ir

وب‌گاه (وب‌سایت)

این کتاب در کارگاه ارزش‌یابی محتوای کتاب‌های درسی تابستان ۱۳۷۵ توسط هنرآموزان و دبیران منتخب سراسر کشور و اعضای کمیسیون تخصصی برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشته کودکیاری براساس نتایج ارزش‌یابی تکوینی مورد بررسی و تجدید نظر قرار گرفته است. مجدداً در سال ۱۳۸۹ توسط سرکار خانم فاطمه قربانی بهنام و اعضای کمیسیون تخصصی رشته کودکیاری به لحاظ تناسب تصویری، به روزرسانی مطالب و رفع ابهامات اجرایی تدریس مورد بازنگری و اصلاح قرار گرفت.

وزارت آموزش و پرورش

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش

نام کتاب : مشاهده کودک (در مراکز پیش از دبستان) - ۴/۴۸۱

مؤلف : دکتر فرخنده مفیدی

اعضای کمیسیون تخصصی : دکتر فاطمه قاسم زاده، فرشته مجیب، فاطمه قربانی بهنام، سارا فرجاد، اکرم دهقانی و

معصومه صادق

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن : ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۰۹۲۶۶۰۸۸۳، کدپستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹

وب‌سایت : www.chap.sch.ir

مدیر امور فنی و چاپ : لیدا نیک‌روش

عکاس : نسرین اصغری

طراح جلد : طاهره حسن‌زاده

صفحه‌آرا : زهره بهشتی شیرازی

حروفچین : سیده فاطمه محسنی

مصحح : علیرضا ملکان، حسین چراغی

امور آماده‌سازی خبر : فاطمه پزشکی

امور فنی رایانه‌ای : حمید نابت کلاچاهی، پیمان حبیب‌پور

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران - تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش)

تلفن : ۵-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۰۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۱۳۹-۳۷۵۱۵

چاپخانه : دانش پژوه

سال انتشار : ۱۳۹۴

حق چاپ محفوظ است.

از شماست که مردان و زنان بزرگ تربیت می شود. شما باید تحصیل کوشش کنید که برای فضایل اخلاقی،
فضایل اعمالی مجرب شوید. شما برای آتیه مملکت ما جوانان نیرومند تربیت کنید. دامان شما یک مدرسه ای است که
در آن جوانان بزرگ تربیت شود. شما فضایل تحصیل کنید تا کو دکان شما در دامان شما به فضیلت برسند.
امام خمینی (ره)

فهرست مطالب

<p>۱۶ — خودآزمایی بخش اول</p> <p>بخش دوم — روش عملی مشاهدهٔ کودکان در</p> <p>۱۷ سال‌های آغازین زندگی کودک</p> <p>۱۷ هدف‌های رفتاری</p> <p>۱۸ مقدمه</p> <p>۱۹ ○ مشاهدهٔ کودکان نورسیده</p> <p>۲۰ — فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان</p> <p>۲۰ — توصیه‌های قبل از مشاهده</p> <p>۲۱ — نمونهٔ مشاهده از یک دختر سه روزه</p> <p>۲۳ — تفسیر مشاهده</p> <p>۲۵ ○ مشاهدهٔ کودکان یک تا دو ماهه</p> <p>۲۵ — فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان</p> <p>۲۶ — نمونهٔ مشاهده کودک یک ماهه</p> <p>۲۶ — تفسیر مشاهده</p> <p>۲۷ ○ ویژگی‌های کلی کودکان سه تا پنج ماهه</p> <p>۲۹ — نمونهٔ مشاهده کودک چهار ماه و نیمه</p> <p>۲۹ — فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان</p> <p>۳۰ ○ مشاهدهٔ کودکان شش تا نه ماهه</p> <p>— نمونهٔ مشاهده کودک شش ماهه با</p> <p>۳۲ مادر در پارک</p> <p>۳۳ — تفسیر مشاهده</p> <p>۳۳ — فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان</p> <p>۳۳ ○ مشاهدهٔ کودکان ده تا چهارده ماهه</p>	<p>بخش اول — رویکرد مشاهده، مشاهده علمی و انواع آن روش‌های ثبت اطلاعات و تفسیر یافته‌ها</p> <p>۱ هدف‌های رفتاری</p> <p>○ مقدمه ۱</p> <p>○ رویکرد مشاهده ۲</p> <p>○ هدف‌های مشاهده کودک ۳</p> <p>○ انواع مشاهده ۴</p> <p>○ عوامل مؤثر در تربیت فرد به عنوان مشاهده‌گری دقیق و کارآمد ۵</p> <p>۱. شناختن عواملی که حساسیت شخصی را محدود می‌کنند ۵</p> <p>۲. بی‌بردن به باورها، احتیاجات و انتخاب‌هایی که بر ادراک و حساسیت شما در هنگام مشاهده اثر می‌گذارند ۷</p> <p>۳. شناخت تأثیر زمینه‌های خاص رفتار کودک بر مشاهده‌گر و نتایج مشاهده ۸</p> <p>۹ — فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان</p> <p>۴. ثبت منظم مشاهدات ۹</p> <p>○ واقعه نویسی یا واقعه نگاری ۹</p> <p>○ فهرست و ارسسی یا چک لیست ۱۱</p> <p>نمونهٔ چک لیست ۱۱</p> <p>○ مقیاس درجه بندی ۱۱</p> <p>○ تعبیر و تفسیر مشاهده ۱۳</p> <p>○ نکات مهم در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان ۱۴</p> <p>— فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان ۱۵</p>
--	---

- ۵۵ ○ تقلید و همانندسازی در کودکان سه ساله
- ۵۶ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۵۶ ○ روابط کودکان سه ساله با هم سالان
- ۵۸ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۵۹ ○ مشاهده کودکان چهار ساله
- نمونه مشاهده کودک چهار ساله
- ۶۰ در بستنی فروشی
- ۶۱ – تفسیر مشاهده
- ۶۱ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۶۱ ○ حسادت با خواهران و برادران
- ۶۲ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۶۲ ○ رشد مهارت‌ها
- ۶۴ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۶۴ ○ رشد زبان و مفهوم سازی
- ۶۵ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۶۵ ○ کودکان پنج ساله و دوره آمادگی
- رشد زبان و استدلال در کودکان
- ۶۶ پنج ساله و دوره آمادگی
- ۶۷ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- رشد مهارت‌ها در کودکان پنج ساله
- ۶۸ و دوره آمادگی
- ۶۹ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۷۲ – خودآزمایی بخش دوم
- ۷۳ ○ منابع مورد استفاده فارسی و انگلیسی
- نمونه مشاهده کودک یازده ماهه در حال بازی با اسباب بازی
- ۳۶
- ۳۷ – تفسیر مشاهده
- ۳۷ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۳۸ ○ مشاهده کودکان نوپا
- نمونه مشاهده کودک نوزده ماهه در مهد کودک
- ۳۹
- ۴۰ – تفسیر مشاهده
- ۴۱ ○ فعالیت حرکتی کودکان نوپا
- ۴۳ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۴۴ ○ رفتار تقلیدی کودکان نوپا
- ۴۶ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۴۶ ○ رشد زبان و سخن‌گویی کودکان نوپا
- ۴۸ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۴۸ ○ رفتار اجتماعی کودکان نوپا
- ۵۰ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۵۰ ○ مشاهده کودکان سه ساله
- نمونه مشاهده کودک سه ساله در پارک
- ۵۱
- ۵۲ – تفسیر مشاهده
- ۵۳ ○ رشد حرکتی کودکان سه ساله
- ۵۴ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان
- ۵۴ ○ تخیل و ترس در کودکان سه ساله
- ۵۵ – فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

مقدمه

مشاهده یکی از ابزارهای اساسی شناخت محسوب می‌شود. امروزه، در بسیاری از کشورها برنامه‌های تربیت مربی و معلم از فنون مختلف مشاهده برای بالا بردن آگاهی و دانش معلمان و مجیز کردن آن‌ها برای کار با کودکان و تفسیر رفتارها و اعمال آنان در موقعیت‌های مختلف، حمایت می‌کنند. در واقع مشاهده، یکی از مهارت‌های اساسی افرادی است که با کودکان سروکار دارند، زیرا بر پایه مشاهده دقیق افراد، انجام تفسیرهای صحیح و منطقی میسر می‌شود. در این نوع برنامه‌ها، اغلب، هنرجویان و یا دانشجویان به عنوان کارورز به محیط‌های طبیعی کار با کودکان (مانند مهدهای کودک، کودکانستان‌ها، مراکز مراقبت و حتی پارک‌ها و خانه‌ها) فرستاده می‌شوند. البته، این نوع مشاهدات، کوشش منظم و سازمان‌یافته‌ای را از جانب مسئولان و مراکز آموزشی، طلب می‌کند.

در کشور ما، سال‌هاست که دانشجویان رشته‌های تربیت مربی و معلم، برای مشاهده کودکان در مدارس و مراکز پیش از دبستان حاضر می‌شوند. با این حال متأسفانه اغلب اوقات به علت کمبود و یا نبود محتوای مناسب و دستورالعمل‌های دقیق و عملی، کار مشاهده کودکان به عملی خسته‌کننده و گاه نتایج نامنظم، پراکنده و غیرقابل اعتماد مبدل می‌شود. به عبارت بهتر، به ندرت کوشش‌های سازمان‌یافته و منظمی برای آموزش و تربیت افراد، هنرجویان و دانشجویان در مقاطع مختلف تحصیلی صورت گرفته است. برنامه‌های کیفی برای شناسایی کودکان و مشاهده علمی آنان، نیازمند پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

○ چه چیز را باید مشاهده کرد؟

○ چگونه باید مشاهده کرد؟

○ در چه موقعیت زمانی و مکانی مشاهده مناسب‌تر است؟

○ چگونه باید اطلاعات به دست آمده را برای شناسایی کودکان پردازش نمود؟

بنابراین، دانش یک مربی یا معلم به‌ویژه در دوره پیش از دبستان که کودکان مرحله حساس و سریع رشد و یادگیری خود را می‌گذرانند، برای آگاهی و حساسیت نسبت به قابلیت‌های کودکان

اهمیت بسیار زیادی دارد. اکنون، زمان آن رسیده است که از راه‌های مختلف به‌ویژه مشاهده دقیق، منظم، مداوم و علمی کودکان، اطلاعات صحیحی را درباره‌ی آنان به‌دست آوریم و بر پایه‌ی یافته‌ها، هم در ارتقای بهبود کیفیت آموزش و کار با کودکان موفق‌تر شویم و هم راه ارتباط با آنان و خانواده‌هایشان را هموار سازیم.

هدف اصلی این کتاب، کمک به هنرجویان و مربیان آنان است تا از طریق مشاهده‌ی شخصی، اطلاعات خود را در زمینه‌ی رشد، یادگیری و رفتار کودکان در سنین پیش از دبستان افزایش دهند و نیز خود را به عنوان یک مشاهده‌گر ماهر و دقیق کودکان آماده کنند.

بخش اول کتاب، رویکرد مشاهده و عناصر اساسی آن و نیز مجهز کردن هنرجویان در زمینه کسب مهارت در مشاهده‌ی کودکان را مورد نظر قرار می‌دهد. راهنمایی و پیشنهاد‌های لازم برای تسهیل امر و چگونگی مشاهده‌ی کودکان نیز به عمل آمده است که در نهایت هنرجویان و خوانندگان را برای انجام کارهای عملی و فعالیت‌های پیشنهادی در بخش دوم کتاب آماده می‌کند.

بخش دوم کتاب، حاوی مطالب بسیار مهمی در زمینه‌ی رشد، ویژگی‌ها و رفتار و اعمال کودکان از تولد تا پایان پنج‌سالگی و ورود به مدرسه است. محتوای این بخش، به سطوح رشد از طریق مشاهده‌ی تکوینی و فردی می‌پردازد و در هر دوره‌ی سنی، برای حضور ذهن و پایداری اطلاعات و نظم در پردازش یافته‌ها از طریق مشاهده‌ی کودکان، ابتدا، ویژگی‌های کلی رشد و قابلیت‌های آنان را به‌طور مختصر ولی سازمان‌یافته، مورد بحث قرار می‌دهد و سپس به ذکر نمونه‌هایی از رفتار مورد مشاهده و تفسیر آن می‌پردازد. ذکر این نمونه‌ها و تفسیر آن در لابه‌لای مطالب و پیرامون اطلاعات پایه درباره‌ی کودکان سنین مختلف، زمینه‌ی بسیار خوبی را برای انجام کار عملی و فعالیت‌های پیشنهاد شده به هنرجویان به نحو مستقل و ساده، فراهم می‌آورد.

در سراسر کتاب نیز، فعالیت‌های عملی ارائه شده است. این فعالیت‌ها به هنرجویان کمک می‌کند تا درک خود را عمیق‌تر کنند و بتوانند مشاهداتشان را به شیوه‌ی مؤثرتری تفسیر نمایند.

در پایان کتاب نیز منابع فارسی و انگلیسی، به‌منظور کسب اطلاعات بیش‌تر مربیان و مدرسان محترم ضمیمه شده است.

○ سخنی با هنرآموزان محترم

به منظور تسهیل در انجام فعالیت‌های پیشنهادی برای هنرجویان، توجه هنرآموزان محترم را به موارد زیر جلب می‌نماید:

○ کتاب از مشاهده‌های ساده و عینی استفاده کرده و وقایع و رویدادهای روزمره را در موقعیت‌های بسیار طبیعی مورد نظر قرار داده است. بنابراین، باید سعی شود زمینه‌های مناسب برای مشاهده طبیعی و به دور از تصنع و استفاده از ابزار مکانیکی فراهم آید.

○ از آنجا که بخش اول کتاب بر مشاهده علمی و روش‌شناسی مبتنی است ابتدا سعی کنید در طی ۳-۴ جلسه مطالب تئوری را برای هنرجویان تدریس کنید و فعالیت‌های در نظر گرفته شده این بخش را برای تمرین و آگاهی از صحت آموخته‌های آنان به کار بندید.

○ سعی کنید به سؤالات و مشکلات هنرجویان در امر مشاهده کودکان، به طور دقیق و با حوصله پاسخ دهید و از یادگیری‌ها و در نتیجه انجام مشاهده به طور مستقل توسط آن‌ها، اطمینان حاصل کنید. برای این منظور، لازم است هنرجویان پس از انجام تمرین‌های بخش اول، سرکلاس حاضر شده، مشاهدات خود را در کلاس بخوانند و تفسیر کنند.

○ از آنجا که محتوای کتاب بر آن است تا هنرجویان را در فن مشاهده کودک، چنان تجهیز کند که عملاً بتوانند محتوای کتاب را به اجرا درآورند. لازم است ضمن تأکید بر اشتغال هنرجویان به مطالعه محتوای نظری کتاب، آن‌ها را ملزم به انجام کلیه فعالیت‌های پیشنهادی نمود.

○ در بخش دوم کتاب، سعی شده ابتدا هنرجویان درکی عمیق و شناختی منظم درباره سطوح رشد و قابلیت‌های کودکان در سنین مختلف به دست آورند. توصیه می‌شود برای انجام فعالیت‌های عملی این بخش، هنرجویان به مهدهای کودک یا سایر مراکز نگهداری کودکان فرستاده شده و با گروه‌بندی آنان، در طی سال تحصیلی به مشاهده عملی فعالیت‌های سنین مختلف کودکان پرداخته و گزارشی از مشاهدات خود تهیه نمایند تا بتوانند در جلسات کلاسی یافته‌های خود را با هم‌کلاسی‌ها مقایسه کنند و به بحث و بررسی گزارشات بپردازند تا اطلاعات آنان عمق و وسعت بیشتری یابد. بدین ترتیب علاقه بیشتر تری به مطالعه و پژوهش نیز پیدا می‌کنند.

○ از هر یک از هنرجویان نیز بخواهید که از ابتدای سال، پوشه یا پرونده‌ای را برای ثبت مشاهدات و نگهداری مدارک مربوط به فعالیت‌های خود تهیه کنند. به آن‌ها متذکر شوید که شرح هر یک از وظایف را با ذکر تاریخ و به ترتیب شماره گذاری کنند و در پرونده خود نگه‌دارند تا به موقع

بتوانند کارهای خود را ارائه دهند و پس از کسب نظرات و پیشنهادهای شما، آن‌ها را در جای خود قرار دهند.

○ برای تسهیل ارزش‌یابی فعالیت‌های هنرجویان و امتیازدهی نهایی لازم است که برای هر هنرجو پوشه و یا پرونده‌ای در ابتدای سال تحصیلی تنظیم شود و گزارش‌ها و فعالیت‌های محوّل شده به آنان با ذکر تاریخ در پرونده نگهداری گردد تا در هر زمان از چگونگی پیشرفت و نیز ضعف‌ها و کاستی‌های هنرجویان اطلاع حاصل شود. کوشش و نظم شما در این مورد، ضمن فراهم آوردن الگویی مناسب و دقیق برای هنرجویان، ارزیابی پایانی کار آنان را نیز تسهیل می‌بخشد.

○ از هنرجویان بخواهید بر مشاهدات عینی خود تکیه کنند و از هرگونه پراکندگی و قضاوت غیراصولی و غیرمنطقی درباره رفتارهای کودکان برحذر باشند.

○ در آخرین جلسه از هنرجویان بخواهید تا آموخته‌های خود را ارزش‌یابی کنند. خود-ارزش‌یابی به این معنی است که هر یک از هنرجویان روی برگه‌ای واکنش، علاقه‌مندی و نظرات خود را به صورت مثبت و منفی گزارش دهد.

○ سعی کنید از طریق بحث و گفت‌وگو و فعالیت‌های عملی مطالب نظری کتاب را تدریس و ارزش‌یابی کنید و امتحان کتبی به عمل نیاورید.

○ در پایان درس و یا آخرین جلسه بحث و گفت‌وگو، پس از جمع‌بندی مطالب، پوشه‌ها را جهت ارزش‌یابی نهایی و مشاهده تلاش‌های هنرجویان از نظر نظم، میزان علاقه به کار، صحت و تنظیم مطالب و خلاقیت‌های هنرجویان طبقه‌بندی کرده و نمره دهید.

لازم به ذکر است که هنرآموزان محترم باید این درس را مستقلاً براساس ساعات تخصیص یافته (۴ ساعت در هفته) تدریس نمایند و از ادغام یا جایگزینی آن با سایر دروس پرهیز نمایند، تا بتوانند به اهداف کلی کتاب دست یابند. با توجه به فعال بودن مهدهای کودک در صبح‌ها، تأکید می‌شود ۴ ساعت حضور هنرجویان در مهدهای کودک الزاماً صبح‌ها باشد.

امید است هنرآموزان محترم با ارائه پیشنهادهای اصلاحی خود ما را در پیشبرد مقاصد کلی رشته‌کودکیاری یاری نمایند.

هدف کلی

آشنایی با فن مشاهده و کاربرد آن برای گروه‌های مختلف سنی کودکان در مراکز پیش از دبستان.

رویکرد مشاهده، مشاهده علمی و انواع آن روش‌های ثبت اطلاعات و تفسیر یافته‌ها

هدف‌های رفتاری: از یادگیرنده انتظار می‌رود در پایان این بخش بتواند:

۱. مفهوم مشاهده را شرح دهد.
۲. هدف‌های مشاهده کودک را در کلاس بیان کند.
۳. انواع مشاهده را توضیح دهد.
۴. عوامل مؤثر در تربیت یک مشاهده‌گر ماهر و دقیق را با ذکر مثال توضیح دهد.
۵. نکات مهم در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان را بیان کند.
۶. یک نمونه واقعه‌نویسی را انجام دهد.
۷. نمونه‌ای از یک مقیاس درجه‌بندی را در مورد یک گروه سنی از کودکان پیش دبستانی انجام دهد.

□ مقدمه

هدف اصلی این بخش کسب اطلاعات در مورد رویکرد مشاهده^۱ و عناصر اساسی آن می‌باشد. شناخت روش مشاهده، ثبت اطلاعات و چگونگی تفسیر یافته‌ها نیز زیربنای شکل‌گیری این بخش می‌باشد.

توجه به اصل تفاوت‌های فردی و نیز پرهیز از ذهن‌گرایی در قضاوت پیرامون اعمال و رفتار کودکان به‌ویژه در سنین پیش از دبستان، نیاز به مشاهده عینی و ثبت اعمال و وجوه مختلف رفتار کودکان را به‌طور گسترده‌ای در جریان تعلیم و تربیت افزایش داده است. در این بخش ابتدا به فلسفه زیربنایی رویکرد مشاهده یعنی چرایی و چگونگی و نیز اهداف آن خواهیم پرداخت، سپس به بررسی انواع مشاهده و عوامل مؤثر در تربیت یک مشاهده‌گر دقیق می‌پردازیم. همچنین فعالیتی برای تمرین

و کسب تجربه بیش تر و آمادگی در نظر گرفته ایم.

ثبت منظم مشاهدات و علمی کردن نتایج آن‌ها به منظور استفاده بهتر، بحث تفصیلی دیگر این بخش می‌باشد. واقعه‌نویسی، چک لیست و مقیاس درجه‌بندی به‌طور جداگانه مورد بحث قرار خواهند گرفت. به‌منظور تمرین و کارورزی در این موارد، نمونه‌هایی تشریح خواهد شد و فعالیت عملی برای کاربرد دانش و اطلاعات هنرجویان منظور می‌گردد.

از آن‌جا که در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان، امکان و احتمال خطا وجود دارد نمی‌توان نتایج مشاهده را تعمیم داد. برای یک دست و هماهنگ کردن روند کسب اطلاعات از این طریق، راهنمایی و پیشنهادهای مفید و تجربی ارائه گردیده است. در پایان این بخش نمونه‌هایی از تهیه چک لیست در دوره پیش از دبستان و فعالیت برای کسب تجربه و آمادگی بیش تر در این زمینه ضمیمه شده است.

□ رویکرد مشاهده

روشن است که ما از دریچه چشم خود به دیگران می‌نگریم و عقاید ما درباره دیگران مبتنی بر ارزش‌ها، نگرش‌ها و نیز بینش‌های شخصی است. بنابراین هرگونه رویکردی در مطالعه کودک، به درک معلم از کودک مربوط است و به عبارت بهتر، ما نمی‌توانیم از قضاوت‌ها و ارزش‌یابی‌های خودمان درباره دیگران غافل بمانیم. البته باید در قضاوت‌هایمان از ذهن‌گرایی پرهیزیم و با تدارک روش‌ها و استفاده از تدابیر مناسب، آن‌ها را هر چه بیش تر به عینیت نزدیک کنیم.

ارزش آدمی به نوع بینش اوست و تعیین کننده‌ترین چیز در مناسبات

زندگی نوع نگاه آدمی است.

حضرت علی (ع)

بی بردن به هویت هر کودک به عنوان فردی منحصر، همیشه یکی از هدف‌های آموزشی و پرورشی بوده ولی امروزه به صورت یک نیاز جدی مطرح شده است. شناخت هرچه بیش تر و بهتر کودک و تدارک راه‌های حمایتی و تقویتی برای کنترل رفتار او بسیار ضروری است. این آگاهی‌ها می‌تواند به خانواده‌ها و محیط‌های آموزشی کمک کند تا بسیاری از دشواری‌ها را کاهش دهند. برای شناخت کودکان یکی از متداول‌ترین روش‌ها به منظور جمع‌آوری اطلاعات، مشاهده

است. مشاهده یعنی دیدن دقیق پدیده‌های مختلف به منظور تعبیر و تفسیر آن‌ها برای دستیابی به نتایج مشخص. مشاهده پدیده‌های طبیعی، همراه با طبقه‌بندی و اندازه‌گیری منظم آن‌ها، به پیدایش نظریه‌ها و قوانین نیروهای طبیعت منتهی شده است.

مشاهده به عنوان روش جمع‌آوری داده‌ها ممکن است در تحقیق نقش مهمی را ایفا کند و از راه بررسی مستقیم توسط پژوهشگر نمونه‌هایی از اطلاعات اطمینان بخش به بهترین صورت به دست آید. اما هنگامی که فرایند تحقیق مستلزم مشاهده انسان در حال انجام عملی است روش مطالعه به مراتب پیچیده‌تر می‌شود.

چون رفتار آدمی به خصوص کودکان پیچیده است مشاهده مستقیم صفات و ویژگی‌های مهم رفتار اگر چه محال نیست اما دشوار است بنابراین رفتار مورد مشاهده باید به دقت تعریف شود. اعتقاد عموم بر این است که هرگاه مشاهده شونده بدانند که رفتار او تحت مشاهده قرار دارد رفتار واقعی خود را بروز نمی‌دهد در این صورت موقعیت مشاهده بیش از اندازه ساختگی و غیرطبیعی می‌شود و در نتیجه رفتارهای مشاهده شده از ارزش و اعتبار کافی برخوردار نخواهند بود.

برای کاهش این تأثیر که واکنش مشاهده شونده را برمی‌انگیزد، مشاهده کننده می‌تواند خود را از دید وی پنهان سازد. به هنگام مشاهده رفتار کودکان در فعالیت‌های طبیعی و گروهی در صورت امکان از شیشه‌های یکسویه، میکروفون، ضبط صدا، دوربین‌های مدار بسته و... می‌توان به صورت نهان استفاده کرد. گزل^۱ هنگام مشاهده رفتار کودکان خردسال برای این که حضور او را احساس نکنند از دوربین عکاسی یا شیشه‌های یکسویه استفاده می‌کرد.

□ هدف‌های مشاهده کودک

۱. یکی از اهداف مشاهده، به‌عنوان فنی از فنون مطالعه و شناخت، بی‌بردن به قابلیت‌ها، توانمندی‌ها، مهارت‌ها و ضعف‌ها است. با آگاهی بیشتر، می‌توان تصویری دقیق‌تر از خصوصیات و ویژگی‌های کودکان پیدا کرد و براساس چنین شناخت و تصویری است که ارتباط با کودک و رفع دشواری‌های او هموار می‌گردد. پس مشاهده، ابزار یا روش شناخت است.

۲. مشاهده یکی از روش‌های سنجش و ارزش‌یابی است. در این روش یک یا چند مشاهده‌کننده، رفتار افراد را مورد مشاهده علمی قرار می‌دهند. این روش در کار تعلیم و تربیت بسیار

کاربرد دارد. غالباً رفتار هنرآموزان و هنرجویان و تعامل بین آنها مورد مشاهده و ارزش‌یابی قرار می‌گیرد. پس مشاهده، ابزار ارزش‌یابی نیز هست.

۳. مشاهده یکی از روش‌های جمع‌آوری اطلاعات و کسب پیشینه درباره فرد است. اطلاعاتی که بدین صورت جمع‌آوری می‌شود همچون ابزاری برای یک مربی در شناخت کودکان و هم در بالا بردن آگاهی‌های شخصی او، ارزشمند و لازم است. مربی، این اطلاعات را می‌تواند از افراد مختلف دریافت و به صورت‌های گوناگون، ثبت و نگهداری نماید. در این زمینه، در بخش‌های بعد بحث خواهیم کرد.

□ انواع مشاهده

مشاهده را می‌توان به دو نوع تقسیم‌بندی کرد:

۱- مشاهده آزاد یا کنترل نشده: این نوع مشاهده به صورت کاملاً آزاد و کنترل نشده انجام

می‌گیرد و خود بر دو نوع است:

الف - مشاهده‌گر به عنوان عضوی از گروه به طور تمام وقت یا نیمه وقت در فعالیت‌های مشاهده شونده شرکت می‌کند مانند مربی که هنگام شرکت در بازی کودکان، آنها را مشاهده می‌کند.

ب - بدون شرکت مشاهده‌گر به عنوان عضوی از گروه به صورت ناظر، جریان را مشاهده می‌کند مانند زمانی که کارورزان برای مشاهده به مهدهای کودک می‌روند و یا مدیری که هنگام زنگ

تفریح به مشاهده هنرجویان می‌پردازد (شکل ۱-۱).

شکل ۱-۱- مشاهده آزاد

۲- مشاهده کنترل شده: در مشاهده کنترل شده هم مشاهده کننده و هم مشاهده شونده تحت کنترل قرار دارند و در مواردی به کار می‌رود که قبلاً مقدمات مشاهده به طریقی سنجیده پیش‌بینی شده و فراهم آمده و نیز کلیه وسایل دقیق علمی برای ثبت و ضبط و یادداشت برداری آماده می‌شود. مانند کارآموزانی که با تهیه پرسش‌نامه یا ابزار دیگر، به مشاهده می‌پردازند.

□ عوامل مؤثر در تربیت فرد به‌عنوان مشاهده‌گری دقیق و کارآمد

برای این که فردی بتواند به‌عنوان یک مشاهده‌گر ماهر کودکان تربیت شود باید موارد و نکات زیر را مورد نظر قرار دهد. در این باره، باید گفت شما هنرجویان عزیز که در ابتدای راه شناخت رفتارهای کودکان به‌ویژه در دوران اولیه کودکی هستید باید تمرین‌های بیش‌تری داشته باشید و خود را با این ابزار شناخت آشنا کنید:

۱- ابتدا باید با تمام عواملی که می‌کوشند حساسیت شخصی شما را در هر موقعیت مشخص محدود کنند، کاملاً آشنا شوید.

۲- باید کاملاً آگاه شوید که چگونه ادراک و حساسیت شما، به‌طور مداوم از احتیاجات، باورها و انتخاب‌های شما تأثیر می‌پذیرند.

۳- باید کاملاً آگاه باشید که چگونه رفتارهای کودک مورد مشاهده شما ممکن است تحت تأثیر موضوع خاصی که روی آن کار می‌کنید یا موقعیت مکانی مشاهده قرار بگیرد.

۴- زمانی که این سه نکته را شناختید، باید موضوع ثبت منظم مشاهدات و علمی کردن آن‌ها را در نظر بگیرید.

در زیر به‌طور مختصر به هر یک از نکته‌های مذکور می‌پردازیم:

۱. شناختن عواملی که حساسیت شخصی را محدود می‌کنند. اگر قدری در رفتار روزمره خود تأمل کنید، خواهید دید که معمولاً وقتی برای انجام کار ویژه‌ای مثلاً دیدن دوستی که با او قرار قبلی گذاشته‌اید و یا پزشکی که از ماه‌ها قبل برای ملاقات با وی تعیین وقت کرده‌اید، عجله می‌کنید، ممکن است کودکی را که در پیاده‌رو و در سر راه خود می‌بینید، به سختی مورد توجه قرار دهید. ممکن است نگاهی بسیار سطحی به آن کودک داشته باشید ولی به خصوصیات و وجوه تمایز او با دیگران توجه نکنید. تنها زمانی که واقعاً به شیء و یا فردی خاص توجه می‌کنید می‌توانید نقاط تمایز آن‌ها را مشخص کنید و این زمانی است که توجه شما به چیز دیگری معطوف نیست. نکته اصلی این که شما نیز به‌عنوان یک مشاهده‌گر، باید حساسیت خود را درباره رفتار، خصوصیات و

زمینه‌های رشد کودکان گسترش دهید. بسیار ارزشمند است که از شرایط و عوامل، وجوه تمایز ویژگی‌ها و رفتار و مشاهدات خود از کودکان آگاه شوید و قبل از انجام هر تلاش در گسترش دامنه شناخت خود از کودکان، درباره آن عوامل فکر کنید، زیرا توجه به عواملی که در گردآوری و به‌خاطر سپاری اطلاعات در هر موقعیتی دخالت دارند، مفید خواهد بود. برای روشن‌تر شدن مطلب، مثالی می‌زنیم. فرض کنید برای خرید لباس به یک فروشگاه رفته‌اید. به‌عنوان یک مشتری حق دارید، از مغازه‌های مختلف و تا اندازه‌ای که مقدور است اطلاعاتی جمع‌آوری کنید تا بتوانید خرید خوبی کنید و راضی باشید. توجه داشته باشید که حساسیت شما نسبت به عوامل مختلف در خرید لباس مانند اندازه، مدل، جنس، بُرش، دوخت، دوام و قیمت آن، احتمالاً با دوستانان فرق دارد. سؤالی که در این جا باید به آن فکر کنید این است که تحت چه شرایطی بیش‌ترین و کم‌ترین اطلاعات را در موارد فوق به‌دست می‌آورید؟ با اندکی تأمل درمی‌یابید که احتمالاً موارد زیر از آن جمله‌اند:

● **خستگی:** می‌تواند نقش عمده‌ای را ایفا کند. ممکن است در آغاز خرید با حوصله و تأمل بیش‌تری به اجناس توجه کنید و نسبت به انجام خرید خود، اطلاعات بیش‌تری را در ذهن نگاه دارید. زیرا مشاهده اجناس مختلف و فروشگاه‌های متفاوت، ممکن است انرژی شما را برای توجه و به‌خاطر سپردن کاهش دهد.

● **وضع عمومی و جسمی:** این عامل نیز می‌تواند در چگونگی خرید شما اثر بگذارد. یک سردرد، پادرد و یا دندان درد ساده می‌تواند باعث شود که خوب عمل نکنید یا کم‌تر توجه داشته باشید و کم‌تر به‌خاطر بسپارید.

● **اشتغال ذهنی:** مشغله فکری زیاد می‌تواند توجه شما را نسبت به جزئیات کاهش دهد. اگر هم‌زمان با خرید، درگیر حل مشکل شخصی، بحث با همراه و یا موارد دیگر باشید، یا سعی کنید در مورد خرید هدیه مورد نظر، تصمیم بگیرید، به احتمال زیاد، نسبت به اجناس مورد مشاهده حساسیت کم‌تری خواهید داشت.

● **عوامل محیطی:** عوامل محیطی نیز می‌توانند بر چگونگی خرید شما اثر بگذارند. عواملی مانند جمعیت، سر و صدا، نور، درجه حرارت، بی‌نظمی، لباس نامناسب و ناراحت، هر یک به‌گونه‌ای متفاوت بر افراد اثر می‌گذارند و ممکن است توانایی ادراکی و تصمیم‌گیری هر انسان را در موقعیتی خاص کاهش دهند.

شکل ۲-۱- عوامل محیطی مؤثر در مشاهده

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

حال، سعی کنید درباره عواملی که ممکن است در چگونگی مشاهدات شما و گردآوری اطلاعات درباره کودکان اثر بگذارند فکر کنید.

با قدری تفکر، متوجه می‌شوید که الگوهای واکنش شما به عنوان یک مشاهده‌گر رفتارهای کودکان نیز بسیار مشابه مثال فوق می‌باشد و همان عواملی که ادراک شما را در موقع خرید لباس محدود می‌کنند، می‌توانند بر نحوه مشاهده و جمع‌آوری اطلاعات نیز اثر بگذارند. به عبارت بهتر، خستگی، گرسنگی، سر و صدا، دست‌پاچگی و هر یک از موارد ذکر شده می‌توانند تا اندازه‌ای بر حافظه، توجه و دقت شما در این شرایط نیز اثر بگذارند.

گفتنی است که برای هر کدام از ما دامنه بهینه‌ای وجود دارد که در محدوده آن و تحت آن شرایط بهتر عمل می‌کنیم. بعضی سکوت را دوست دارند، بعضی صدا را در زمینه ترجیح می‌دهند. بعضی از ما با نوشیدن چند فنجان چای خوب کار می‌کنیم و بعضی با یک فنجان هم آمادگی پیدا می‌کنند. بنابراین شما به عنوان یک مشاهده‌گر ماهر باید شرایط بهینه و مناسب کار مشاهده و گردآوری اطلاعات را برای خودتان بسنجید.

۲. پی بردن به باورها، احتیاجات و انتخاب‌هایی که بر ادراک و حساسیت شما در هنگام مشاهده اثر می‌گذارند. وقتی کودکان را مشاهده می‌کنید، باید تا آن‌جا که ممکن است نظر

خود را دخالت ندهید تا بتوانید مشاهدات و براساس آن، تفسیر خوبی داشته باشید. دیدگاه ایده‌آل شما درباره رفتار کودک، آرزوهای شما درباره یک کودک خوب، که بر پایه تجربه‌های دوران کودکی خود و یا احتیاجات و باورهای کنونی شما استوار است، می‌تواند بر موقعیت‌های مختلف مورد مشاهده شما تأثیر زیادی بگذارد. بنابراین، لازم است گرایش‌های خود را بشناسید و در حد امکان، تفکیکی بین آنچه مشاهده می‌کنید و آنچه فکر می‌کنید، در درون خود به وجود آورید، مثلاً وقتی کودکی را تنها یا در گوشه زمین بازی در حال مشاهده کودکان دیگر می‌بینید، ممکن است فکر کنید آن کودک آرزو می‌کند ای کاش دوستانی می‌داشت تا با آن‌ها بازی کند یا آرزو می‌کند ای کاش کسی به او توجه کند و از او مراقبت نماید. در حالی که ممکن است واقعیت نداشته باشد و این نوع تفکر نشان‌گر آرزوها و احساسات شما است. به عبارت بهتر، وقتی کودکی، معصومانه به دوچرخه سواری کودک دیگری در زمین بازی توجه دارد، لزوماً چنین تفسیری ندارد که کودک آرزوی دوچرخه را در دل دارد و برایش خریده‌اند و غیره. بنابراین به هنگام مشاهده کودکان گردآوری اطلاعات درباره آنان و نیز تفسیر وقایع پیرامون آن‌ها، باید سعی کنید احساسات، باورها و نیازهای شخصی خودتان را دخالت ندهید.

۳. شناخت تأثیر زمینه‌های خاص رفتار کودک بر مشاهده‌گر و نتایج مشاهده. وقتی کودکی را مشاهده می‌کنید، ممکن است دریابید که به جنبه‌ای از رفتار وی آن قدر توجه نشان داده‌اید که به اندازه کافی متوجه دیگر رفتارهای وی نشده‌اید. مثلاً اگر به کودکی برخوردید که انگشت خود را در دهان می‌گذارد، آیا می‌توانید اطمینان حاصل کنید که در همان حال به حرکات پای او و یا دست دیگر وی نیز توجه داشته‌اید و یا به آوازی که زمزمه می‌کرده، گوش داده‌اید؟ به عبارت بهتر، مشاهده شما تا چه حد تحت تأثیر یک رفتار خاص کودک قرار گرفته است؟ گاه نیز، درباره رفتار مناسب یا نامناسب کودک در موقعیتی خاص فرضیه‌هایی به ذهن می‌سپارید که بر مشاهده شما اثر می‌گذارد. مثلاً ممکن است فکر کنید که کودک مورد مشاهده شما «کودکی فوق‌العاده باهوش» است و در همین حال با توجه به این فرضیه ذهنی از مشاهده اعمال دیگر وی غافل بمانید. بنابراین به عنوان یک مشاهده‌گر باید پس از دقت کافی در جنبه‌های مختلف اعمال کودک به قضاوت پردازید و نگذارید قالب‌های ذهنی یا تعصب و طرز رفتار کودک در زمینه‌ای خاص شما را از مشاهده واقعی باز دارد.

به همین دلیل پیشنهاد می‌شود قبل از استنتاج درباره سطح رشد و یا خصوصیات و مجموعه رفتارهای هر کودک، ابتدا گزارش‌هایی درباره رفتار او در زمینه‌های مختلف (مانند زنگ تفریح،

زمین بازی و یا در کلاس)، تهیه کنید و مجموعه‌ای از مشاهدات واقعی را دربارهٔ کودک به دست آورید.

با وجود این، ممکن است گاهی اوقات تنها بر پایهٔ یک مشاهده، چیزهای بسیاری دربارهٔ کودکان بیاموزید ولی همیشه این خطر وجود دارد که اطلاعات اندک شما دربارهٔ آن‌ها در زمینه‌ای خاص، نتایج پربراری را در تفسیر اطلاعات به دست ندهد. در نتیجه، انجام مشاهده‌های مکرر در زمینه‌های مختلف همواره برای شما لازم است تا از تأثیر رفتار کودک در زمینهٔ خاص در مشاهداتان کاسته شود و بتوانید از اطلاعات گردآوری شدهٔ خود بهترین و مناسب‌ترین تفسیر و نتایج را به دست دهید.

از طرف دیگر، موقعیت مکانی مشاهده نیز می‌تواند رفتار فرد مورد مشاهده را تحت تأثیر قرار دهد مثلاً مشاهدهٔ کودک در اتاق، در کلاس، در زمین بازی، در اتوبوس، در مسجد، در پارک عمومی، در کنار دریا و غیره متفاوت خواهد بود. بسیاری از اوقات برای مشاهده‌کننده، تعیین مجموعهٔ رفتاری دربارهٔ فرد در بعضی از موقعیت‌های فوق دشوارتر از دیگری است. زیرا به نظر می‌رسد فرد ممکن است در هر موقعیت، رفتاری خاص و یا حتی متفاوت از خود بروز دهد.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

سعی کنید رفتار کودکی خاص را در موقعیت‌های گوناگون مثلاً در هنگام غذا خوردن، در زمان تماشای تلویزیون، در هنگام بازی، و در ارتباط با دیگران و... مورد مشاهده قرار دهید. سپس ببینید که مشاهدهٔ کودک برای شما در کدام یک از موقعیت‌ها دشوارتر و در کدام یک، آسان‌تر است؟

۴. **ثبت منظم مشاهدات.** هرگاه ثبت مشاهدات در حین مشاهده موجب آشفتگی مشاهده‌شونده و جدایی مشاهده‌گر از او نشود ثبت همزمان مشاهدات پیشنهاد می‌شود زیرا جزئیات رویداد در ذهن مشاهده‌گر تازه است و خطای ناشی از فراموشی به حداقل کاهش پیدا می‌کند. مواردی نیز وجود دارد که ثبت مشاهدات مدتی پس از مشاهده صورت می‌گیرد.

ثبت مشاهده را می‌توان به صورت واقع‌نویسی، فهرست‌وارسی و مقیاس درجه‌بندی انجام داد.

□□ **واقع‌نویسی یا واقعه‌نگاری:** مشاهده‌هایی که دربارهٔ رفتار کودکان انجام می‌گیرد به صورت کلی یادداشت نمی‌شود معمولاً مواردی از رفتار آنان ثبت می‌شود که نمونه‌هایی از رفتار بارز

یا واقعه مهم زندگی آنان باشد یا مواردی که کودک در آن نقش داشته باشد و خصوصیات شخصیتی وی آشکار شود. واقعه‌نویسی یا توصیف عینی مشاهده‌کننده از رفتار کودک در وضعیت و حالت یا محیطی است که کودک در آن بوده است. بنابراین می‌توانیم برای هر کودک به طور انفرادی کارت‌هایی مانند نمونه‌های زیر فراهم آوریم.

نمونه ۱

نام مشاهده‌شونده: .....

مکان: ..... زمان: از ..... تا .....

شرح واقعه	مشاهده‌کننده	تاریخ

نمونه ۲

زمان: ۳:۳۰ دقیقه بعدازظهر
موقعیت: حیاط خلوت منزل

نام: شقایق
سن: پنج سال

شقایق، مشغول پر کردن یک استخر پلاستیکی با شلنگ آب است. شلنگ را تکان می‌دهد و اطراف خود را با آب خیس می‌کند، از به وجود آمدن امواج آب، می‌خندد. خود را به لبه استخر نزدیک می‌کند. پایش لیز می‌خورد و در حوضچه پلاستیکی می‌افتد. بلند می‌شود و به پیراهن خیس خود نگاه می‌کند.

□□ فهرست و ارسی یا چک لیست^۱

چک لیست ساده ترین روش برای ثبت مشاهده و شامل فهرستی از پرسش‌های آماده شده است که پاسخ مثبت یا منفی مربوط به هر پرسش را می‌توان با گذاشتن کلمه آری یا نه در مقابل آن مشخص کرد. فرم دیگری از چک لیست می‌توان تهیه کرد که ویژگی‌ها را فهرست می‌نماید در مقابل هر ویژگی که فرد مورد نظر داراست علامت گذاشته می‌شود. این ابزار ساده ثبت مشاهدات را نظام‌بندی و تسهیل می‌کند و موجب می‌شود که جنبه‌های مهم امور مشاهده شده مورد توجه قرار گیرد. در مورد بزرگسالان چک لیست را می‌توان توسط والدین یا معلمان و یا خودشان اجرا کرد.

نمونه چک لیست

بررسی رشد اجتماعی کودک نوپا ۳۶-۲۴ ماهه

نام و نام خانوادگی کودک		
مکان		
تاریخ		
سن کودک		
خیر	بلی	خصوصیات
		۱- کودک ساکت می‌نشیند و به فعالیت‌های گروه توجه می‌کند؟
		۲- کودک با کودکان دیگر همکاری می‌کند؟
		۳- کودک محدودیت‌ها را می‌پذیرد و برنامه‌ریزی روزمره را دنبال می‌کند؟
		۴- کودک قوانین خانه را رعایت می‌کند.
		۵- کودک قوانین مهدکودک را رعایت می‌کند.
		۶- کودک از وسایل و اسباب‌بازی‌ها به‌طور مناسب استفاده می‌کند.
		۷- کودک به محیط اطراف خود علاقه نشان می‌دهد.
		۸- کودک با دیگران سهیم می‌شود.
نام و نام خانوادگی تنظیم‌کننده		
سمت تنظیم‌کننده		

□□ مقیاس درجه‌بندی

یکی از فنون شناخت کودکان که متکی بر مشاهده است استفاده از مقیاس درجه‌بندی است. در مقیاس درجه‌بندی خصوصیات رفتاری مشاهده شده فرد مورد قضاوت قرار می‌گیرد و تعیین

۱- Check list

□ **تعبیر و تفسیر مشاهده:** منظور از تفسیر مشاهده، بیان نقطه نظرات، نتیجه‌گیری‌ها و استنباط‌های مشاهده‌گر از رفتار مورد مشاهده است. در مورد تفسیر و تعبیر عده‌ای بر این عقیده‌اند که اگر تعبیر و تفسیر مشاهده، به تعویق بیفتد از عینیت بیش‌تری برخوردار خواهد شد. به مثال‌های زیر توجه کنید:

مثال ۱: سیاوش در کنار سایر بچه‌ها مشغول نقاشی است. او در حین رنگ کردن چندین بار به زیر میز می‌رود و دوباره سر جایش می‌نشیند این رفتار را چند بار تکرار کرده و هر بار مدت ماندنش زیر میز بیش‌تر می‌شود.

تعبیر و تفسیر: مشاهده‌گر براساس دیده‌هایش می‌تواند این حرکت را به چند صورت تعبیر و تفسیر کند.

۱- سیاوش مدادش زیر میز افتاده و برای برداشتن آن به زیر میز رفته است.

۲- او از نشستن خسته شده و می‌خواهد بدین ترتیب خستگی‌اش را برطرف کند.

۳- او نقاشی‌اش را رنگ کرده و از این فعالیت خسته شده است.

مثال ۲:

نام مشاهده شونده: حمید	مکان: مهد کودک
زمان: ۹:۱۵	سن: ۴ سال و ۶ ماه
شرح واقعه: حمید به مدت ۲۰ دقیقه به فعالیت‌های انفرادی و بازی با وسایل پرداخت. وقتی از او خواسته شد در اسباب‌بازی‌های کودک دیگر شریک شود خودداری کرد.	
تعبیر و تفسیر: به نظر می‌رسد حمید در انجام فعالیت‌های گروهی و مشارکت با کودکان دیگر مشکل دارد.	
توصیه و پیشنهاد: علت عدم مشارکت در فعالیت‌های گروهی بررسی شود.	
تاریخ:	نام و سمت مشاهده‌گر: .....

متخصصان به منظور بررسی وضعیتی خاص از مطالعه موردی^۱ استفاده می‌کنند. در مطالعه موردی وضع فردی خاص به لحاظ وجود ناسازگاری، داشتن مسائل و مشکلات در زمینه‌های مختلف (جسمی، عاطفی...) مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱- case - study

در مطالعه موردی ابتدا اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری می‌شود. در پرونده کودک (تاریخچه خانوادگی..... تولد..... بیماری‌ها.....)، گزارش مشاهدات، واقعه‌نویسی، پرسش‌نامه، مصاحبه، آزمون‌ها جمع‌آوری می‌شود و تصویر کاملی از چگونگی ویژگی‌های کودک به دست می‌آید که در درک و رفع مشکلات وی ما را یاری می‌کند. در مطالعه موردی اهمیت اطلاعات به نوع مشکل بستگی دارد.

رئوس مطالب یک مطالعه موردی: تاریخچه خانوادگی، وضع آموزشی و اجتماعی، محیط خانواده، مشکلاتی که دارد (جسمی، عاطفی، ...) و وضع ظاهری و رشد ..... و نهایتاً دلایل انجام این مطالعه موردی بیان می‌شود.

□ نکات مهم در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان

۱. از مطالب و مشاهدات هر چه بیش‌تر و جامع‌تر یادداشت برداشته شود و در کوتاه‌ترین فاصله زمانی مورد مطالعه قرار گیرد.

۲. از قالبی فکر کردن و قضاوت‌های شتاب‌زده دربارهٔ یک کودک و پیش‌بینی رفتارهای آینده او براساس تجربه‌های گذشتهٔ خود، خودداری کنید.

۳. از مشاهدهٔ رفتارهای پراکنده و بدون تمرکز و طولانی مدت که به اتلاف وقت و پنهان ماندن داده‌های مشاهداتی می‌انجامد، تا حد امکان اجتناب کنید.

۴. به گونه‌ای رفتار کنید که حضور شما کم‌تر موجب حواس‌پرتی کودکان شود. مثلاً اگر جلوی او بایستید اغلب اوقات حضور شما را احساس می‌کند.

۵. تا آن‌جا که میسر است، در فعالیت کودکان دخالت نکنید. دخالت شما در کار کودکان موجب اتلاف وقت و کاهش فرصت مشاهده می‌شود.

۶. اگر کودکی سعی دارد، با شما صحبت کند، یا از شما کمک بخواهد، یا بپرسد، سعی کنید گفت‌وگو را طولانی نکنید و پاسخ دهید که مشغول انجام کارتان هستید و اگر لازم باشد می‌توانید محل خود را تغییر دهید تا مزاحمت پیش نیاید.

۷. نسبت به فعالیت‌های کودکان واکنش نشان ندهید (نخندید، اخم نکنید). زیرا در این صورت بر رفتار کودکان در حین مشاهدهٔ آنان اثر خواهید گذاشت.

۸. هیچ وقت در حضور کودکان دربارهٔ آنان و رفتارشان با دیگران و بزرگ‌ترها صحبت نکنید. بسیار اتفاق می‌افتد که مادر یا مربی بدون توجه به این مطلب در حضور کودک قضاوت‌هایی

- درباره رفتارهای منفی کودک دارد که می‌تواند برای کودکان مبهم و گیج‌کننده باشد.
۹. محرمانه بودن اطلاعات و بصیرت حرفه‌ای را مدنظر قرار دهید. همه مدارک مربوط به کودکان و خانواده‌هایشان باید به‌عنوان مطالبی محرمانه تلقی شوند. توانایی و یا ناتوانی‌های کودکان و به‌عبارت بهتر حد شایستگی‌های آنان هرگز نباید با افراد خارج از مدرسه که حق دانستن و دریافت این اطلاعات را درباره کودکی خاص ندارند، مورد بحث قرار گیرد. از همه مهم‌تر این که نتایج ارزش‌یابی‌ها باید با احتیاط و معقولانه مورد تفسیر قرار گیرند. به هر حال، اطلاعاتی را که از طریق مشاهده به‌دست می‌آورد، مسئولانه نگهداری کنید.
۱۰. تفسیرها و قضاوت‌های شخصی از واقعیت مشاهده جدا شود.
۱۱. گزارش‌های تهیه شده در کلاس ارائه و تصحیح گردد.
۱۲. از روش‌های جمع‌آوری اطلاعات مانند فیلم‌برداری، ضبط صدا و ... کمک گرفته شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

به صورت فردی یا گروهی، با توجه به خصوصیات و قابلیت‌های رشدی کودکان در سنین مختلف، چک لیست و مقیاس درجه‌بندی تهیه کنید.

□ خودآزمایی بخش اوّل

۱. هدف‌های مشاهده کودک کدامند؟ شرح دهید.
۲. تفاوت انواع مشاهده را توضیح دهید.
۳. چه عواملی در مشاهدهٔ کودکان تأثیر می‌گذارد؟ فقط ذکر کنید.
۴. چگونه خستگی می‌تواند بر مشاهده و ثبت رفتارهای فرد اثر بگذارد؟ توضیح دهید.
۵. چه راه‌هایی برای ثبت مشاهدات وجود دارد؟ به طور مختصر توضیح دهید.
۶. در مشاهدهٔ کودکان چه نکاتی حایز اهمیت است؟ به طور مختصر توضیح دهید.

روش عملی مشاهده کودکان در سال‌های آغازین زندگی کودک

هدف‌های رفتاری: از یادگیرنده انتظار می‌رود در پایان این بخش بتواند:

۱. با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های کودکان تازه تولد یافته، فعالیت پیشنهادی مربوط به کودکان نورسیده را انجام دهد.
۲. با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های کودکان یک تا دو ماهه، فعالیت پیشنهادی مربوط به کودکان این سن را انجام دهد.
۳. با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های کودکان سه تا پنج ماهه، فعالیت پیشنهادی مربوط به کودکان این سنین را انجام دهد.
۴. با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های کودکان شش تا نه ماهه، فعالیت پیشنهادی مربوط به کودکان این سنین را انجام دهد.
۵. با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های کودکان در سن ده تا چهارده ماهگی، فعالیت پیشنهادی مربوط به کودکان این سنین را انجام دهد.
۶. پس از مطالعه و تمرین در مورد مشاهده کودکان نوپا، فعالیت پیشنهادی مربوط به فعالیت حرکتی آن‌ها را انجام دهد.
۷. فعالیت پیشنهادی مربوط به رفتار تقلیدی کودکان نوپا را انجام دهد.
۸. فعالیت پیشنهادی مربوط به رشد زبان و سخن‌گویی کودکان نوپا را انجام دهد.
۹. فعالیت پیشنهادی مربوط به رفتار اجتماعی کودکان نوپا را انجام دهد.
۱۰. فعالیت پیشنهادی مربوط به رشد حرکتی کودکان سه ساله را انجام دهد.
۱۱. فعالیت پیشنهادی مربوط به تخیل و ترس کودکان سه ساله را انجام دهد.
۱۲. فعالیت پیشنهادی مربوط به تقلید و همانندسازی کودکان سه ساله را انجام دهد.

۱۳. فعالیت پیشنهادی مربوط به روابط کودکان سه ساله با همسالان را انجام دهد.
۱۴. فعالیت پیشنهادی مربوط به کودکان چهار ساله را انجام دهد.
۱۵. فعالیت پیشنهادی مربوط به حسادت کودکان چهار ساله را با خواهران و برادران انجام دهد.
۱۶. فعالیت پیشنهادی مربوط به رشد مهارت‌های کودکان چهار ساله را انجام دهد.
۱۷. فعالیت پیشنهادی مربوط به رشد زبان و مفهوم سازی کودکان چهار ساله را انجام دهد.
۱۸. فعالیت پیشنهادی مربوط به رشد زبان و استدلال کودکان پنج ساله و دوره آمادگی را انجام دهد.
۱۹. فعالیت پیشنهادی مربوط به رشد مهارت‌های کودکان پنج ساله و دوره آمادگی را انجام دهد.

□ مقدمه

هدف اساسی این بخش، کسب دانش درباره ویژگی‌ها و خصوصیات رشدی کودکان از تولد تا پایان پنج سالگی و ورود به دوره‌های آمادگی و دبستان برای انجام فعالیت‌های پیشنهادی در این زمینه است.

همان‌گونه که در بخش اول کتاب خواندید، مشاهده، ابزاری مناسب و کافی برای کسب آگاهی از زمینه‌های رشدی، یادگیری و رفتار کودکان است. برای مشاهده علمی و گردآوری اطلاعات دقیق درباره آنان به کسب دانش و آگاهی‌های مناسب نیاز بسیار می‌باشد. به همین منظور در این بخش، ابتدا درباره هر یک از گروه‌های سنی کودکان در دوره پیش از دبستان، اطلاعاتی را به شما هنرجویان خواهیم داد. سپس بر پایه این دانش، زمینه‌های عملی برای تمرین و کارورزی فراهم می‌آوریم. گفتنی است که طبقه‌بندی گروه‌های سنی به صورت کودکان نورسیده، یک تا پنج ماهه، شش تا نه ماهه، ده تا چهارده ماهه، کودکان نوپا، کودکان سه ساله، چهار ساله و پنج ساله و دوره آمادگی با توجه به حد شایستگی و قابلیت‌ها، شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها نسبت به یک‌دیگر صورت گرفته است. این نکته نیز مورد توجه است که اطلاعات مربوط به کودکان باید از ساده به دشوار ولی تدریجی صورت گیرد تا زمینه مناسب و عملی‌تری را برای انجام فعالیت‌ها و کارهای عملی پیشنهادی فراهم آورد.

در این بخش روش عملی مشاهده کودکان در سال‌های آغازین زندگی کودک، همراه با تشریح، مثال و کار عملی مورد نظر قرار گرفته است، در هر قسمت به‌طور جداگانه در تحقق هدف‌های رفتاری و مورد انتظار از هنرجویان، کوشش منظمی به‌عمل آمده است.

برای شناسایی هر یک از گروه‌های سنی کودکان، ابتدا اطلاعات پایه‌ای را در خصوصیات رشدی و روند مشاهده ویژه آنان کسب خواهید کرد. سپس، ضمن توجه به توصیه‌های قبل از مشاهده، نمونه و یا نمونه‌هایی از مشاهدات ثبت شده و چگونگی تفسیر اطلاعات به‌دست آمده را مطالعه خواهید کرد. پس از آن، طبق برنامه پیشنهادی هنرآموز خود، به انجام فعالیت یا فعالیت‌های پیشنهادی در هر قسمت خواهید پرداخت.

گفتنی است که در مورد بعضی گروه‌های سنی کودکان، با توجه به افزایش سن آنان و در نتیجه پیچیدگی بیش‌تر در مشاهده آنان، ابتدا تشریح ویژگی‌ها و خصوصیات آنان در زمینه‌های شاخصی چون ویژگی‌های رفتاری، حرکتی، مهارت‌ها، رشد زبان و سخن‌گویی، استدلال، تخیل و ترس، تقلید و همانندسازی و نیز ارتباط با سایر افراد و کودکان و سایر موارد، مورد نظر قرار گرفته است. برای مثال در مورد کودکان سه، چهار و پنج ساله، ویژگی‌های رشدی آنان طبقه‌بندی شده است و در هر زمینه با ذکر مثال، به تشریح روند مشاهده و تفسیر اطلاعات به‌دست آمده، پرداخته‌ایم. فعالیت‌های پیشنهادی، در هر قسمت با در نظر گرفتن مطالب و حجم دانش و اطلاعات فراهم آمده، توصیه شده است.

□ مشاهده کودکان نورسیده

کودک نورسیده یا نوزاد^۱ به‌کودک تازه تولد یافته اطلاق می‌گردد. دوره‌ای که معمولاً از تولد تا پایان هفته چهارم زندگی کودک ادامه دارد (شکل ۱-۲). قبل از مطالعه و مشاهده کودکان این سنین، مناسب است به‌پاره‌ای نکات توجه کنیم:

نوزادان، از نظر رنگ پوست، حالات چهره، رشد موها و غیره با یک‌دیگر تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای دارند. این شباهت‌ها و تفاوت‌ها از چشم مشاهده‌گر دقیق دور نمی‌ماند.

کودکان با قابلیت‌های رشد از نظر جسمی، عاطفی و شناختی متولد می‌شوند و در اولین ماه و سال زندگی، میزان رشد جسمی بسیار سریع‌تر از دوران بعدی است. وزن، قد و اندازه دور سر از جمله مقیاس‌های جسمی هستند که از ابتدای تولد مورد توجه قرار می‌گیرند. معمولاً از نظر استاندارد

دامنهٔ این اندازه‌ها به شرح زیر می‌باشند.

وزن	۴ - ۲/۵ کیلوگرم
قد	۴۵ - ۵۵ سانتی متر
دور سر	۳۷ - ۳۴ سانتی متر

شکل ۱-۲- کودک نورسیده

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

هنرجویان این درس می‌توانند از نوزادان مشاهداتی به عمل آورند. این مشاهده علمی می‌تواند در بخش‌های مراقبت کودک در بیمارستان‌ها ترتیب داده شود. چنان‌چه تعداد هنرجویان زیاد باشد، باید به گروه‌های کوچک‌تری تقسیم گردند و مشاهده خود را در روزهای مختلف انجام دهند. ضمناً با فراهم آوردن زمینهٔ اطلاعاتی مناسب، می‌توانند از طریق نوزادان بستگان و آشنایان در خانه نیز مشاهدات خود را تکمیل نمایند.

□ توصیه‌های قبل از مشاهده

چنان‌چه زمان مشاهده از قبل تعیین شود و هدف‌های آن برای مراکز و مؤسسات مورد نظر توجیه گردد، پرستاران و مسئولین، پذیرش بهتری خواهند داشت و امکان مشاهدهٔ بهتر هنرجویان را فراهم خواهند آورد، بدین صورت که تخت‌ها را به‌سوی پنجره‌های قابل مشاهده، می‌آورند و پوشش کودکان را برای سهولت مشاهده کم‌تر می‌کنند.

بهترین وقت برای مشاهده دقیق کودکان نورسیده، زمانی است که از اتاق مادرانشان خارج می‌شوند و یا هنگامی که شست‌وشو داده و تعویض می‌شوند (در صورتی که از طرح هم‌اتاقی مادر و نوزاد استفاده نشده باشد).

بسیاری از هنرجویان ممکن است از مشاهده روزهای اولیه بعد از تولد این انسان‌های کوچک، متعجب و حیرت‌زده شوند. زیرا بسیاری از آن‌ها در این لحظه، با صورت پف کرده، چهره مات، پوست چروکیده، سرخ و گاهی زرد و رنگ پریده خود، هیچ‌گونه شباهتی به تصاویر رنگین، و کارت پستال‌های چاپ شده و نیز تصاویر موجود در مجله‌ها و کتاب‌ها ندارند. بعضی از آن‌ها با صورت‌های کوچک، چشمان فرورفته باعث تعجب فرد مشاهده‌گر می‌شوند. این منظره حتی می‌تواند برای بعضی از هنرجویان مشاهده‌گر و از قبل آماده نشده، موجب نگرانی شود.

هر هنرجو باید توجه خود را بر یکی از نوزادان در مرکز نگهداری، متمرکز کند و حداقل یک نمونه از فعالیت‌های مورد مشاهده خود، ثبت نماید. ثبت زمان مشاهده هر رفتار دقت مشاهده را افزایش می‌دهد.

این مشاهده‌ها را بعداً می‌توان با یک‌دیگر مقایسه کرد و در کلاس مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. در زیر نمونه‌ای از مشاهده ثبت شده از یک دختر سه روزه را توسط یک هنرجو ملاحظه خواهید کرد:

نمونه مشاهده یک دختر سه روزه

نام مشاهده‌شونده: لیلا	سن: سه روزه	مکان: خانه
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۱:۰۶	□ طفل به پشت قرار گرفته، به شدت پاهای خود را حرکت می‌دهد. انگشتان پاهایش را جمع و سپس باز می‌کند و به حالت اول برمی‌گرداند. در حالی که چشمانش باز است، سرش را به سرعت از یک طرف به طرف دیگر تاب می‌دهد. دست‌ها از حالت جمع شده به حالت کاملاً باز و راحت قرار داده می‌شوند.	□ کودک پر انرژی است.
۱۱:۰۸	□ طفل به شدت تکان خورد، لرزش و تکان دست‌ها و بازوها به مراتب بیش‌تر از پاها به چشم می‌خورد. حالا، دست‌ها از وضعیت چنگ‌زدن درآمده، طفل شروع به گریه می‌کند.	□ احتمالاً به علت ناامنی است.

<p>□ ناراحتی کودک به علت جدایی از مادر است. پرستار توضیح داد که وقتی روانداز بچه‌ها، برداشته می‌شود احساس ناامنی می‌کنند.</p>	<p>□ حالا، گریه‌های معمولی طفل به فریاد و ناله شدید تبدیل شده است. دست‌هایش به بدن نزدیک تر می‌شود و پاها را حرکت می‌دهد. صورتش به علت گریه زیاد، کاملاً سرخ شده است و زبان را به سرعت در داخل دهان حرکت می‌دهد.</p>	<p>۱۱: ۰۹</p>
<p>□ برتری یک سمت بدن محتمل است ولی هنوز قطعیت ندارد.</p>	<p>□ چشم‌ها – به حالت چشمک زدن – باز و بسته می‌شوند، دست راست بیش تر از دست چپ به اطراف حرکت داده می‌شود و بازوی چپ به طرف بدن کشیده می‌شود و به حالت قلاب، نزدیک بدن قرار می‌گیرد. گریه کردن متوقف می‌شود.</p>	<p>۱۱: ۱۱</p>
<p>□ حرکات کودک تصادفی است و هنوز آگاهی کاملی نسبت به اعضای بدن ندارد آرام تر و راضی تر به نظر می‌آید.</p>	<p>□ دست‌ها بی‌اراده و تصادفی به اطراف صورت حرکت داده می‌شوند، انگشتان با دهان کودک تماس پیدا می‌کنند ولی پاسخی مشاهده نمی‌شود حالا چشم‌ها به حالت بسته درآمده و طفل فعالیت کم تری دارد.</p>	<p>۱۱: ۱۲</p>
<p>□ در حالت استراحت (شبيه به موقعیت درون رحم).</p>	<p>□ اکنون، طفل آرام است. سرش را به سمت راست و به حالت استراحت قرار داده است. دست‌ها نزدیک بدن و در اطراف قفسه سینه قرار گرفته است. پاها به طرف داخل و به حالت قلاب، نزدیک کفل قرار گرفته است.</p>	<p>۱۱: ۱۳</p>
<p>□ گریه یک طفل، دیگران را نیز به گریه می‌اندازد. (پرستار می‌گوید، این وضعیت اغلب اتفاق می‌افتد) طفل در هنگام گریه بسیار پر انرژی است.</p>	<p>□ طفل دیگری در تخت کناری گریه می‌کند. طفل اولی نیز گریه سر می‌دهد. با صورت برافروخته، دست‌ها و بازوها را به سرعت، به اطراف حرکت می‌دهد. پاها و ساق‌ها را به حالت کشیده درمی‌آورد و انگشتان پاها را جمع می‌کند. سر از یک طرف به طرف دیگر حرکت داده می‌شود.</p>	<p>۱۱: ۱۴</p>
<p>□ وارد آمدن ضربه‌های آرام به پشت کودک اثر آرام بخش دارد. وقتی پتو و روانداز به دور او پیچیده می‌شود، امنیت و آرامش بیش تری دارد.</p>	<p>□ وقتی پرستار به طرف طفل می‌رود، هنوز در حال گریه کردن است. پرستار با زدن آرام دست خود به پشت بچه سعی دارد، او را ساکت کند. طفل به تدریج آرام تر و فعالیت‌های بدنی او کم تر می‌شود. پرستار، روانداز کودک را به آرامی دور او می‌پیچد.</p>	<p>۱۱: ۱۶</p>
<p>نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر: _____ تاریخ: _____</p>		

□ تفسیر مشاهده

در این مشاهده کوتاه ده دقیقه‌ای، مشاهده‌کننده بسیاری از ویژگی‌های کودکان نرسیده را بررسی کرده است. وضعیت پاها و ساق‌ها به دقت توصیف شده است. بسیاری از اطفال مورد مشاهده، پاها را به طرف داخل و انگشتان پاها را جمع می‌کنند. در بعضی موارد نیز، اطفال، پاهای خود را موازی یکدیگر قرار داده، ساق‌ها کم‌تر انحنای پیدا می‌کنند. به نظر می‌رسد، دست‌ها به‌طور مکرر جمع و باز و بسته می‌شوند. بعضی اطفال نیز انگشت شست خود را درون انگشتان دیگر و به حالت میچ، بسته نگه می‌دارند. حرکت ناگهانی که در ساعت ۰۸:۱۱ دقیقه توجه مشاهده‌کننده را به خود جلب کرد، یک انعکاس تقریباً عادی است. در مشاهده دیگری، کودک «بازوها را به طرفین کشید و انگشتان دست راست خود را به صورتش نزدیک کرد» و مشاهده‌کننده چنین تفسیر نمود که: «کودک طوری پرید که گویی چیزی او را ترسانیده است».

این حرکت در واقع نوعی بازتاب حرکتی است که می‌تواند با هر محرک ناگهانی و اتفاقی مانند صدای بلند در محیط اطراف طفل، ایجاد شود. واکنش طفل در این سنین به محرکات محیطی، معمولاً آن است که ابتدا دست‌ها و پاها را به اطراف کشیده و باز می‌کند، سپس بلافاصله خود را جمع می‌کند. اغلب در همین لحظه گریه را نیز سر می‌دهد. این حرکات در مدت کوتاه و چند ثانیه پایان می‌یابد. این حرکت ناگهانی همان چیزی است که روان‌شناسان آن را «انعکاس مورو»^۱ نامیده‌اند. پاسخ کلی بدن طفل در هنگام گریه، به وسیله بسیاری از افراد مورد مشاهده قرار می‌گیرد. خمیدگی و کشش دست‌ها و پاها گاه از جانب مشاهده‌کنندگان چنین توصیف می‌شود: «درست مثل این است که هوا را چنگ می‌زند». حرکات ماهیچه‌های صورت و زبان در دهان نیز در ساعت ۰۹:۱۱ دقیقه مشاهده شد. یک مشاهده‌کننده چنین توصیف کرده است: «گویی نمی‌تواند بدون انقباض و جمع کردن ماهیچه‌های بدنش گریه کند و یا فریاد بزند».

بسیاری از اطفال مورد مشاهده، سعی می‌کنند دست‌ها را به دهان ببرند. اگرچه این عمل در بسیاری از اطفال طبیعی است و معمولاً اطفال دست‌های خود را در هر سمت و به طرف هر چیزی که صورت یا چانه آن‌ها را لمس کند، حرکت می‌دهند، ولی روان‌شناسان کودک گزارش داده‌اند که: «تحریک و لمس لب‌ها یا گونه‌های طفل سبب می‌شود که طفل سرش را به طرف منبع تحریک بچرخاند. اگر بخواهیم صورت او را به مسیر معینی مانند زمان شیر دادن بچرخانیم، فشار دادن گونه‌های طفل به آن جهت هرگز عمل خوبی نخواهد بود، زیرا سرش را به طرف مسیری می‌چرخاند که

۱- Moro Response

تحریک از آن سمت واقع شده است. پس باید گونه طفل را به سمتی که می‌خواهیم، تحریک کنیم. اگر کشیدن سر طفل باعث ناراحتی و واکنش عصبی او می‌شود، به خاطر این است که احتمالاً تحریک‌ها دو طرفه بوده و هم‌زمان در دو سمت، صورت گرفته است و طفل نمی‌داند در آن لحظه به کدام طرف پاسخ دهد»^۱.

بسیاری از مشاهده‌کنندگان توجه دارند که اطفال، زمانی که در آغوش پرستار جای دارند و یا هنگامی که به آرامی به پشت آن‌ها زده می‌شود، دیگر گریه نمی‌کنند.

روان‌شناسان نیز در این باره معتقدند که اطفال نورسیده نسبت به تماس با افراد پاسخ می‌دهند. آن‌ها نه تنها گریه خود را متوقف می‌کنند، بلکه به سازگاری و تطبیق دو جانبه می‌پردازند. یعنی با فرد بزرگسال نوعی رفتار رضایت‌بخش برقرار می‌کنند. برای مثال وقتی طفل در آغوش فردی قرار می‌گیرد، گونه‌هایش را به شانه‌های او می‌چسباند و فشار می‌دهد. یک مشاهده‌کننده، رفتار طفل را در این حالت چنین توصیف کرد: «زمانی که طفل در بغل پرستار قرار گرفت، گریه‌اش متوقف شد او یقه لباس پرستار را چنان چسبیده بود که وقتی پرستار سعی داشت او را در تختش قرار دهد، مقاومت می‌کرد». این رفتار، بسیار مشابه به رفتار «غریزی»^۲ در پستانداران تازه متولد شده است. طفل، بدن فرد بزرگسال را جست‌وجو می‌کند، به هر چیزی که در این مسیر برخورد می‌کند، محکم می‌چسبند، و خودش را به جلو می‌رانند. در این حالت اگر با تنه، دست‌ها و پاها متوقف نشود، با دهان خود و در جست‌وجوی پستان، محیط را کاوش می‌کند. واکنش بزرگسالان به این رفتار جست‌وجوگرانه، اولین فرصت برای برقراری رابطه با اوست. هنوز روشن نیست که آیا طفل در این سن، قادر به نشان دادن عواطف و احساسات خود است یا خیر. ولی هر قدر افراد بزرگسال نسبت به این حرکات و رفتار و تلاش‌های طفل واکنش بیش‌تری نشان دهند، فرصت‌های بیش‌تری برای برقراری رابطه اجتماعی و رشد احساسات انسانی در طفل خواهند داشت.

پس، به‌طور کلی می‌توان گفت که مشاهده اطفال نورسیده، مشاهده‌ای بسیار دقیق و تشریحی است. در زمان بسیار کوتاهی می‌توان بسیاری از خصوصیات را که محققان بدان‌ها دست یافته‌اند، در عمل مشاهده کرد. البته در بعضی موارد نیز، فرد مشاهده‌گر، دارا بودن هدف و اراده را به کودک نسبت می‌دهد مانند «به نظر می‌رسد که طفل از جدا شدن مادر ناراحت است» که از نظر علمی در این سن نمی‌توان به این نظریه ارجحی نهاد و صرفاً تفسیر شخصی اعمال مورد مشاهده است.

۱- Joseph stone and joseph church, p. 16

۲- Rooting Behavior

به هر حال، از آن جا که ما نمی‌توانیم لحظه‌های زندگی خود را در هنگام تولد به یاد آوریم و نیز هیچ طفلی نمی‌تواند تجربه‌های خود را در لحظات اولیه عمر، بیان کند، باید، به شواهد جمع‌آوری شده محققان تکیه و اعتماد کنیم. روش بهتر اینکه، بعضی پاسخ‌ها را با قرار دادن اطلاعات گوناگون در کنار هم، حدس بزنیم، اما در هر حال باید مشاهدات دقیقی را به ثبت برسانیم. زیرا آن چه مهم است، مرحله اساسی و حساس یادگیری از این سنین آغاز می‌شود.

□ مشاهده کودکان یک تا دو ماهه

اگر بخواهیم تجربه یا ادراک اطفال کم سن و سال را از رفتارشان دریابیم، باید دنیا را به صورت زمینی پهناور و ناپیوسته تصور کنیم که در آن اشیا، اشکال و رنگ‌ها به وضوح مشخص نشده‌اند و چارچوب ثابت و پایداری ندارند. طفل در این دوران می‌بیند؛ می‌شنود، می‌بوید ولی ادراکات بصری، سمعی و بویایی وی ارتباط چندانی به یک‌دیگر ندارند. گرسنگی و خیس شدن را تجربه می‌کند، ولی هیچ‌گونه اطلاعی از خود به‌عنوان یک فرد ندارد، به‌عبارت بهتر، قادر به جداسازی خود از دنیای خارج نیست. بنابراین، تجربه‌های وی محدود به جسم اوست. دانسته‌هایش وابسته به احساس‌هایش می‌باشد. پیازه، آن را «خود محوری یا خود مرکزی»^۱ می‌نامد. وی می‌گوید کودک در این دوره به دنیا از دریچه چشم خود می‌نگرد، این تجربه‌ها پایدار مانده و اساس احساس واقعیت‌ها را در دو سال اولیه زندگی کودک تشکیل می‌دهند. طفل، در این زمان به تحقیق و کاوش می‌پردازد، عناصر تجربه‌های خود را به هم ربط می‌دهد تا بتواند تصویری از خود و دنیای خارج از وجود خود پدید آورد. برای مثال، یاد می‌گیرد که کدام تجربه‌های کلامی باید با کدام محرک‌های بصری همراه شوند. او در ماه اول می‌تواند بدون انجام حرکات اضافی و تصادفی (همانند کودکان نرسیده) دهان خود را در مسیر سینه مادر خود نگه‌دارد و یا با دیدن مادر می‌تواند دهان خود را در مسیر پستان او بدون حرکات اضافی قبلی نگه‌دارد.

فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

□ مشاهده ثبت شده زیر را بخوانید و رفتار کودک را با توجه به مشاهدات قبلی خود در مورد کودکان نرسیده، مقایسه و یادداشت کنید.

نمونه مشاهده کودک یک ماهه

نام مشاهده‌شونده: نیلوفر	سن: یک ماهه	مکان: خانه
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۶: ۳۰	□ طفل از خواب بیدار می‌شود، با کشش عضلانی عضلات خود را حرکت می‌دهد، دست‌ها را به طرفین باز می‌کند، با دهان صداهایی تولید می‌کند، چشم‌ها کاملاً باز هستند و لب‌ها حرکت می‌کنند.	
۶: ۳۲	□ مادر طفل را بلند می‌کند؛ به‌چهرهٔ مادر نگاه می‌کند، سپس به اطراف نظر می‌افکند، انگشتان را به دهان می‌برد.	□ به‌نظر می‌رسد از بودن در بغل مادر لذت می‌برد و گرسنه است. سینهٔ مادر را جست‌وجو می‌کند.
۶: ۳۵	□ مادر طفل را در جای مخصوص‌اش قرار می‌دهد، پاها به طرف بالا جمع شده‌اند.	□ پاها همانند کودکان نرسیده به طرف یک‌دیگر و درون هم پیچ خورده‌اند.
۶: ۳۷	□ مادر به او شیر می‌دهد.	
۶: ۴۰	□ طفل به دنبال سینهٔ مادر خود می‌گردد. آن را به دهان می‌برد. دست‌هایش را به اطراف حرکت می‌دهد، سینهٔ مادر را لمس می‌کند و برای گرفتن و نگهداشتن آن تلاش می‌کند.	□ روشن است که سینهٔ مادر را جست‌وجو می‌کند و می‌خواهد بداند چگونه باید آن را در دست بگیرد.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر:	

□ تفسیر مشاهده

اگر چه مشاهده‌گر مورد فوق، ناخودآگاه فعالیت‌های هدف‌داری را به این کودک یک ماهه نسبت داده است، با وجود این، رفتار کودک نشان‌دهندهٔ آن است که او می‌تواند به جست‌وجوی سینهٔ مادر پردازد، با چشمانش آن را دنبال کند و آن را مستقیماً به طرف دهان هدایت کند و حتی تلاش کند تا با دست بگیرد. هماهنگی حواس بینایی، دهانی و ماهیچه‌ای عضلانی، لازمهٔ این عمل است. از آن‌جا که سینهٔ مادر منبع اصلی رضایت و ارضای کودک است، به‌عنوان یک محرک طبیعی پیرامون کودک، سبب اصلی یادگیری است. گفتنی است که شیر مادر بهترین غذا و تغذیه با شیر مادر، بهترین منبع رضایت کودک است.

بچه‌ها در این سن هم چنین در تماس یک شیء با لب‌هایشان، آن را دنبال می‌کنند. ماهیچه‌های حوزه دهانی فعال‌ترین و مستعدترین ماهیچه‌ها هستند. ماهیچه‌های کنترل‌کننده حرکات چشم نیز در این زمان بسیار به کار گرفته می‌شوند. همان‌گونه که در نمونه فوق مشاهده شد، کودک قادر بود تا به طور ثابت به صورت مادر نگاه کند و به اطراف نیز نظر بیندازد.

گزل، بیان می‌کند که میدان بینایی یک کودک چهار هفته‌ای، مثل یک قوس کوچک نود درجه‌ای است. این عمل با انعکاس ماهیچه‌ای گردن انجام می‌شود. با ترکیبی از چرخش سر، کشش بازوها به پهلوها کامل می‌شود. وضعیت طفل در ساعات بیداری او در ۱۲ هفته اول نیز بدین صورت است. بعدها، وی قادر به تعقیب شیء در مسیر وسیع‌تری خواهد شد.

طفل مورد مشاهده صداهایی را نیز با دهانش تولید می‌کرد که شبیه گریه نبود. این صداهای حلقی، به همراه حرکات لب، در حقیقت مرحله آوایی است که مقدمه «غان و غون»^۱ است. در حدود دو ماهگی است که وقتی بزرگ‌ترها به طرفش خم می‌شوند و با او صحبت می‌کنند، حرکات لب‌هایش در پاسخ، به گونه‌ای است که گویی در جواب دادن به آن‌ها کوشش می‌کند.

درست در همین زمان یعنی حدود دو ماهگی است که اولین لبخند خود را به عنوان پاسخ به هنگام دیدن بزرگ‌ترها، نشان می‌دهد. اولین لبخند به‌ویژه از این جهت مهم است که بنای حافظه اولیه را نشان می‌دهد. کم‌کم رضایت از شیرخوردن با دیدن صورت مادر و فرد بزرگ‌تر ارتباط پیدا می‌کند و لذت و خشنودی کودک با لبخند نشان داده می‌شود. بنابراین لبخندی که در ابتدا به صورت واکنشی غیرارادی و خودبه‌خودی صورت می‌گرفت، حالا با دیدن چهره انسان به طور ارادی ظاهر می‌شود.

□ ویژگی‌های کلی کودکان سه تا پنج ماهه

کودک سه ماهه به طور قابل ملاحظه‌ای در قلمرو اجتماعی رشد می‌کند. علاوه بر لبخند زدن از برقراری ارتباط با بزرگ‌ترها لذت می‌برد. از گریه و سرفه نیز به عنوان وسیله‌ای برای اظهار و نشان دادن ناراحتی خود از قطع واکنش‌های دیگران استفاده می‌کند. در همین حدود است که اطفال به هنگام خوابیدن و به رختخواب رفتن، جیغ و داد راه می‌اندازند. این واکنش در حقیقت اعتراضی نسبت به پایان یافتن فعالیت و با دیگران بودن است، چون درست بعد از ترک اطرافیان گریه را سر می‌دهد. البته، در ابتدا چند لحظه ساکت و بدون حرکت می‌ایستد، درست مثل این که منتظر واکنش و اتفاق‌های بیرون است و سپس در صورتی که حرکت و یا صدای آمدن پایی را به طرف خود نشنود،

^۱ - Babbling

گریه را ادامه می‌دهد. پس این نوع گریه‌های کودکان در این سن، با گریه درد یا ناراحتی و نارضایتی فرق دارد، بلکه بیش‌تر کوشش و تلاشی در جهت اجتماعی شدن است.

گفتنی است که اعمال کودکان با یک‌دیگر متفاوت است. بعضی در اولین ماه‌های زندگی، کاملاً آرام و ساکت هستند و با رضایت خاطر می‌خوابند و لحظات بیداری را نیز با کمال آرامش در جای خود دراز می‌کشند. بعضی دیگر بسیار فعالند، به‌طور مکرر از خواب بیدار می‌شوند و به‌اطراف چنگ می‌زنند و پاها و دست‌های خود را در فواصل اوقات خواب، زیاد حرکت می‌دهند. تفاوت‌های فردی کودکان از دیدگاه تحقیقات قابل ملاحظه است.

در سه یا چهار ماهگی کشف می‌کند، دستی که گاهی از جلوی چشمانش عبور می‌کند، همانی است که به دهانش می‌برد. در حالی که در ماه‌های ابتدایی‌تر، از دیدن دست‌های خود چنان تعجب می‌کند و بدان‌ها مشغول می‌شود که بارها او را می‌توان در حال تماشا و خیره شدن به دست‌های خود مورد مشاهده قرار دهیم. در این هنگام می‌فهمد که احساس به‌خصوصی در دستانش وجود دارد که با احساس گرفتن انگشتان مادرش متفاوت است.

در این سن، کودکان می‌توانند انگشتان خود را برای گرفتن شیء باز نمایند و حتی دست‌ها را

برای گرفتن اشیاء در فاصله و در میدان دید خود دراز کنند. اما هنوز معمولاً انگشت شست در مقابل انگشتان دیگر به‌کار گرفته نمی‌شود. بنابراین کوشش آن‌ها در چنگ زدن و گرفتن، در همه حال موفقیت‌آمیز نیست. هر چه کودک به پنج ماهگی نزدیک‌تر می‌شود، دست‌ها مهم‌ترین وسیله برای کاوش و تجربه محسوب می‌شوند. در این هنگام، کودک با انگشتان بازی می‌کند گویی آن‌ها را مورد مطالعه قرار می‌دهد، با چشم به جست‌وجوی آن‌ها می‌پردازد و برای تحقیق بیش‌تر به دهان می‌برد. در اواخر پنج ماهگی است که نه تنها می‌تواند اشیاء را چنگ بزند، بلکه می‌تواند با انگشتان خود به دستکاری بپردازد (شکل ۲-۲).

شکل ۲-۲- تصویر کودک پنج ماهه در حال گرفتن شیء

□□ در زیر مشاهده‌ای از وضعیت یک پسر چهار ماه و نیمه ثبت گردیده است که توانایی کودک را در این مورد نشان می‌دهد :

نمونه مشاهده کودک چهار ماه و نیمه

نام مشاهده‌شونده: لاله	سن: چهار ماه و نیم	مکان: خانه
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۵ : ۰۰	□ طفل دست‌هایش را در حلقه‌های اسباب‌بازی گرفته و به‌طور ثابتی به دست راست خود خیره شده است. در همین حال نیز حلقه‌های مختلف و وسایل آویزان شده از تختش را دستکاری می‌کند.	□ به‌نظر می‌رسد که از لمس کردن، چنگ زدن به حلقه‌ها و چرخاندن آن‌ها لذت می‌برد.
۵ : ۰۱	□ هر دو دست را مشت کرده و به یک‌دیگر فشار می‌دهد. نفسی بلند می‌کشد، حرکات بدنی سریعی دارد.	□ از مهارت‌های دستکاری خود هیجان‌زده و خوشحال است.
۵ : ۰۲	□ دوباره حلقه‌ها و اسباب‌بازی‌های آویزان از تخت خود را دستکاری می‌کند. دست راستش را نگاه می‌کند، حرکات پاها بیش‌تر می‌شود و سپس آن‌ها را به یک‌دیگر نزدیک می‌کند. انگشتان پاهایش یک‌دیگر را لمس می‌کنند.	□ به‌نظر می‌رسد که نگاه کردن به‌دست راستش را ترجیح می‌دهد. اگرچه هر دو دستش حلقه‌ها را گرفته و تقریباً فعالیت یکسانی دارند.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر:	

شایان ذکر است که هر چه کودک بزرگ‌تر می‌شود، کوشش‌های بیش‌تری در شناسایی و کنترل محیط پیرامون دارد و این کوشش‌ها نسبت به‌ماه‌های قبل، از هماهنگی و نظم بیش‌تری برخوردار هستند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. با توجه به‌علاقه و دسترسی به‌کودکان سنین مختلف، حداقل از یک کودک در گروه سنی یک تا پنج ماهه مشاهدات ۱۰ دقیقه‌ای انجام دهید و با توجه به‌نمونه‌های ثبت شده در متن کتاب، مشاهدات خود را ثبت کرده، تفسیر نمایید. سپس جداول

مشاهداتی خود را در کلاس مطرح کنید و با سایر هنرجویان مقایسه کرده، به بحث و بررسی بپردازید.

چنانچه، خواهر و یا برادری در این سنین نداشته باشید، می‌توانید مشاهدات گروهی کوچک را در شیرخوارگاه‌ها و یا مهدهای کودک انجام دهید.
۲. در صورت امکان از یک نوزاد به هنگام تغذیه با شیر مادر مشاهده به عمل آورید و گزارش ثبت شده خود را با نمونه مشاهده ص ۲۶ مقایسه نمایید.

□ مشاهدهٔ کودکان شش تا نه ماهه

هر اندازه طفل، کنترل ماهیچه‌ای بیش‌تری در دست و پاهایش پیدا می‌کند، حرکاتش معنای بیش‌تری می‌یابد. در شش ماهگی می‌تواند دستش را دراز کند و شیئی را که در میدان بینایی او قرار می‌گیرد، چنگ بزند. به عبارت دیگر، فعالیت‌های اتفاقی و تصادفی کودک به صورت فعالیت ارادی و دلخواه درمی‌آید. او در این سن می‌تواند اشیای محیطش را بررسی کرده، به دهان نزدیک کند؛ کیفیت و محتوای آن‌ها را احساس کند؛ آن‌ها را به زمین بکوبد؛ از یک دست به دست دیگر بدهد و دستکاری کند.

بسیاری از کودکان در این سن می‌توانند تک انگشتان خود را حرکت دهند و برای عمل گرفتن و چنگ زدن از انگشت شست خود در مقابل سایر انگشتان^۱ استفاده کنند.

این نوع کاوش و تلاش که به اصطلاح دستکاری ادراکی^۲ خوانده می‌شود، یکی از ویژگی‌های مهم و اساسی کودکان این سن است و نشانه‌ای از روند هوشی و ذهنی آن‌ها است (شکل ۳-۲).

شکل ۳-۲- نمونه دستکاری ادراکی در یک کودک ۹ ماهه

۱- Opposing position of thumb

۲- Perceptual - manipulatory Exploration

در این زمان کودک قادر به کنترل اعمال و اکتشافات خود می‌باشد که در نهایت به‌شناسایی بیش‌تر محیط پیرامون می‌انجامد. در همین زمان است که کودک به‌کشف پاهایش به‌عنوان عامل حرکتی و وابسته به‌خود نایل می‌آید. در ابتدا به‌گونه‌ای به‌آن‌ها خیره می‌شود که گویی به‌طور واقعی

شکل ۴-۲- نشستن و برقراری تعادل

جزیی از بدن او نیستند. با دست‌هایش آن‌ها را لمس می‌کند و برای مکیدن و جویدن، آن‌ها را به‌طرف دهانش می‌برد. گاه عمل جویدن و مکیدن پاهایش، باعث درد و ناراحتی او شده، او را متعجب و حیرت‌زده می‌کند. در واقع همین مسأله نمایانگر عدم آگاهی کودک از جسم خود از زمان تولد تاکنون است. آگاهی از جسم و اعضای بدن از طریق تجربه صورت می‌گیرد و می‌فهمد که اعضای بدنش پاره‌ای از کل وجود او هستند. در این زمان است که از دست‌ها و پاها به‌عنوان ابزار گیرنده نیز استفاده می‌کند و سعی می‌کند اشیاء را با استفاده از آن‌ها بگیرد. نشستن و برقراری تعادل، افق‌های تازه‌ای را برایش کشف می‌کند (شکل ۴-۲).

در نیمه‌دوم سال اول زندگی، کودکان از نظر اجتماعی و ایجاد رابطه با دیگران به‌سرعت پیشرفت می‌کنند. وجود مادر در این دوران حساس بسیار اهمیت دارد. تقریباً در حدود آغاز نیمه‌دوم اولین سال زندگی کودک است که او به‌مادر به‌عنوان شخصی ویژه توجه می‌کند. لذت از خوردن در این زمان تنها برآوردن یک نیاز بیولوژیکی نیست بلکه برقراری یک پیوند با مادر است تا زمانی که مادر در نزدیکی او است، و حضورش به او ایمنی و امنیت می‌دهد، به‌ماجرای جوی پیرامون می‌پردازد و با لذت بیش‌تری با دیگران ارتباط برقرار می‌کند. ارتباط و پیوند با مادر و تشخیص صورت و تماس با او که در حقیقت مسئول و عامل بسیاری از خشنودی‌ها و خوشی‌های کودک است، عاملی اساسی

در روند اجتماعی شدن کودکان این سنین می باشد.

در این سن کودک به مفهوم دایمی بودن اشیاء پی می برد. گفتنی است که تا قبل از این سنین، تنها اشیایی که در میدان دید کودک قرار می گرفتند، در ذهن او جای داشت و ضرب المثل «از دل پرود، هر آن که از دیده برفت» در مورد کودک صادق بود. اما در این سن اشیاء حتی در صورت خارج شدن از میدان دید کودک، هنوز هم وجود دارند. به عبارت دیگر در شش یا هفت ماهگی چیزی را که در حوزه بینایی او قرار می گیرد، چنگ می زند و سعی می کند بگیرد، ولی وقتی شیء را از جلو دیدش برداشته و در جایی پنهان کنیم، دیگر برای پیدا کردنش به سعی و تلاش خود ادامه نمی دهد. در

نمونه مشاهده کودک شش ماهه با مادر در پارک

نام مشاهده شونده: سام	سن: شش ماهه	مکان: پارک
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۱: ۰۰	□ مادر و کودک در پارک هستند، طفل در کالسکه اش دراز کشیده است.	
۱۱: ۰۱	□ کودک پاهای خود را از سوراخ های جای پای کالسکه اش با حرکت دادن زانوها بیرون می آورد. پاهایش را روی میله کالسکه قرار می دهد. انگشتان پاها به طرف داخل متمایل شده اند، درست مثل این که دور میله کالسکه پیچیده شده باشند.	□ به نظر می رسد، کودک می تواند انگشتان پاهایش را کنترل کند و قادر است پاها را به هر طرف حرکت دهد.
۱۱: ۰۸	□ کودک پای راستش را با دست راست بلند کرده، به دهان می برد.	□ احساس خوبی دارد و از مکیدن انگشتانش لذت می برد.
۱۱: ۰۹	□ مادر پای او را می گیرد و به آرامی به بینی او نزدیک می کند. کودک از این بازی می خندد و صداهای حلقی از خود در می آورد. مادر او را به حال خود می گذارد و کودک لبخند می زند.	□ بعد از رها شدن پاهایش، باز اصرار دارد آن ها را بگیرد و به دهان ببرد. از بازی با مادر بسیار خوشحال است.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده گر:	

حدود سن نه ماهگی کودک سعی می‌کند شیئی را که از جلوی دیدش پنهان می‌شود، پیدا کند و به دنبالش می‌گردد.

□ تفسیر مشاهده

نمونه صفحه قبل، فعالیت‌های کودک شش ماهه‌ای را آشکار می‌سازد. او پاهایش را کشف می‌کند با آن‌ها بازی می‌کند، آن‌ها را می‌مکد. از بدن خود در وضعیت مختلف استفاده می‌کند. مهم‌تر این‌که از بازی کردن با مادر و واکنش‌های او غرق شادی می‌شود و سعی دارد به نوعی بازی با او را ادامه دهد و تأثیر اعمال خود را از جانب او درک کند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

سعی کنید کودک شش تا نه ماهه‌ای را مورد مشاهده قرار دهید. بازی پنهان کردن شیئی را در جلوی دید او انجام دهید. بدین صورت که ابتدا شیئی مانند توپ، مهره بزرگ، جفجغه، حلقه اسباب‌بازی و غیره را به کودک نشان دهید و به او اجازه دهید تا با آن بازی کند. سپس همان شیئی را زیر یک بالش، پتو، گوشه قالی و یا پشت مانعی که تواند آن را ببیند پنهان کنید. در این حال او را مشاهده کنید و ببینید آیا می‌تواند شیئی را پیدا کند؟ حال شیئی را در جای دیگر، غیر از جای اولی و لی باز هم در جلوی چشم کودک پنهان کنید. این بار نیز کلیه کوشش‌های کودک را برای پیدا کردن شیئی، مورد مشاهده دقیق قرار داده، به ثبت برسانید.

مشاهدات زمان‌بندی شده خود را ثبت کرده، در کلاس ارائه دهید. در حضور هنرآموز به مقایسه مشاهدات، تفسیر و توضیحات آن‌ها با سایر هنرجویان پردازید.

□ مشاهده کودکان ده تا چهارده ماهه

در این سن، کودکان، پر تحرک و پرنرزی می‌شوند. علاوه بر نشستن و غلتیدن، می‌توانند با سرعت و با توجه به الگوی حرکتی ویژه خود در محیط پیرامون، حرکت کنند. در ماه‌های هفتم و هشتم با تکیه بر آرنج‌ها، خزیدن را شروع می‌کنند و خود را به اطراف می‌کشانند و پاهای خود را

به جلو هل می دهند. گاه کودک حرکت سینه خیز دارد، یعنی ابتدا دست هایش را به جلو می کشاند و بعد بدنش را حرکت داده، به دست ها نزدیک می کند. ممکن است از وضعیت نشستن شروع کند و خودش را به جلو براند. البته در این وضعیت، ابتدا پاها را به جلو می راند. معدود کودکانی نیز وجود دارند که نه سینه خیز می روند و نه چهار دست و پا به جلو می روند، بلکه تأخیر دارند و تا زمان یادگیری راه رفتن چندان کوششی ندارند. به هر حال هر آن چه الگوی حرکتی و راه رفتن کودک باشد، یک کودک ده ماهه غالباً می تواند به اراده و خواست خود از محلی به محل دیگر برود. در این زمان، احتمالاً سینه خیز می رود و به شکل های گوناگون روی چهار عضو خود (دو دست و دو پا) و در حالی که شکمش از زمین فاصله دارد، حرکت می کند.

در این سن، می تواند به دلخواه به طرف مقصد حرکت کند. کودک یک ساله به طور قابل ملاحظه ای از نظر مهارت های دستکاری کردن، پیشرفت کرده است. بسیاری از کودکان یک ساله هنوز هم گاهی برای حرکت از یک محل به محل دیگر از خزیدن استفاده می کنند. ولی معمولاً می توانند خود را به حالت ایستاده نگه داشته، و با گرفتن تکیه گاه، حرکت کنند. برای مثال، دست خود را به زنده های تخت و یا به صندلی و میز گرفته، می ایستند. به نظر می رسد اصرار غیر قابل کنترلی برای بلند شدن و ایستادن بر روی پاها دارند. کودکان در این سن، برای بلند شدن تمرین و تلاش زیادی می کنند. با این که تعادل ناپایدار و حالت متزلزل آن ها باعث می شود که بیش از چند ثانیه نتوانند روی دو پا بایستند و در نهایت به زمین می افتند، اما باز هم بسیاری از آن ها در پایان سال اول می توانند با موفقیت و استواری بیش تر بایستند. کودکان این سن، اصرار زیاد دارند که به رختخواب نروند و بعضی اوقات، ساعت ها بعد از وقت خوابشان بیدار مانده، به حرکت و بازی ادامه می دهند. نکته دیگر این که اگرچه متخصصان کودک بر این عقیده اند که کودکان خردسال میزان توجه و دقت کوتاهی دارند، اما زمانی که خود کودک به میل و اراده خود فعالیت را اختیار کند و بزرگ ترها در انتخاب فعالیت چندان دخالتی نداشته باشند، زمان توجه او طولانی تر است. در این گونه مواقع، نوعی انگیزه درونی برای تمرین و تلاش پیدا می کند. این رفتار تکراری و مداوم در کودکان یک ساله بسیار هویداست. کودک یک ساله در حالی که روی صندلی نشسته، ممکن است به طور مکرر شیئی را از بالا به زمین بیندازد و گریه سر دهد تا بدین وسیله از بزرگ ترها بخواهد که شیئی را به او باز پس دهند. وقتی شیئی به او داده می شود، دوباره آن را به زمین پرت می کند. بازی هایی مانند «دالّی» (شکل ۵-۲ الف و ب) و «قایم باشک» و «لی لی حوضک» را باید بارها و بارها با او انجام داد. کلمات تازه و صدا های جدید نیز باید با او تکرار شوند.

شکل ۵-۲- الف - بازی دالی یک کودک یازده ماهه

شکل ۵-۲- ب - بازی دالی یک کودک یازده ماهه

در یک سالگی است که استفاده از کلام و زبان به عنوان عنصر اساسی و مهم در زندگی کودک آغاز می‌شود. در این سن درک و فهم او از مطالب و محیط اطراف، بیش‌تر از چیزی است که می‌تواند به زبان بیاورد. در نتیجه سخن‌گویی است که خود را با اجتماع انسان‌های بزرگ‌تر پیوند می‌دهد، نسبت به نام خود واکنش نشان می‌دهد و حتی یاد می‌گیرد خود را با نام ساده‌تر «نی‌نی» صدا

کند. چهره افراد بزرگ تر را با دست هایش لمس می کند. سپس صورت خود را نیز لمس و مقایسه می کند تا همانندی اعضا را دریابد. اگر کودک را در این سن، در برابر آینه ای قرار دهیم، می تواند، خودش را تشخیص دهد. در پایان می توان نتیجه گرفت که در سال اول زندگی، کودک از صورت یک ارگانیزم زنده که فقط قادر به درک احساس بود به انسانی که قادر به شناخت دنیای پیرامونش می باشد، تبدیل می شود. با درک موجودیت خود حتی سعی دارد بر محیط پیرامونش تأثیر بگذارد.

نمونه مشاهده کودک یازده ماهه در حال بازی با اسباب بازی

نام مشاهده شونده: بنفشه سن: یازده ماهه مکان: خانه (در حال بازی با اسباب بازی)		
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۲: ۳۳	● کودک به دنبال تویی که زیر میز افتاده می خزد. به طرف آن دست دراز می کند و با هل دادن آن را می غلتاند.	● کودک به سرعت حرکت می کند، گویی می داند کجا باید برود.
۱۲: ۳۵	● با حالت چهار دست و پا، دور پایه میز حرکت می کند و بعد زیر میز می رود. توپ را می گیرد، به طرف مادرش نگاه می کند و لبخند می زند. توپ را رها می کند و دوباره به طرف مادر می رود.	● می تواند از برخورد با پایه های میز اجتناب ورزد. بعد از رسیدن به توپ، مثل این که علاقه خود را نسبت به آن از دست می دهد.
۱۲: ۳۶	● خود را به کنار میز می رساند، به لبه آن تکیه می دهد و از آن به عنوان تکیه ای برای بلند شدن استفاده می کند. تعادل خود را از دست می دهد، می افتد و دوباره بلند می شود.	● با تکیه به دیوار و تکیه گاه می تواند، بایستد.
۱۲: ۳۷	● مادرش می گوید پایت را تکان بده، کودک لبخندی می زند و پای خود را، حرکت می دهد. با تکیه بر میز به حالت ایستاده قرار می گیرد. خیلی می خندد.	● کودک تقاضای مادرش را می فهمد و از آن پیروی می کند. از بازی با مادر لذت می برد.
۱۲: ۳۸	● دوباره با حالت چهار دست و پا، توپ را جست و جو می کند. با دهان شکلک درمی آورد و توپ را پرت می کند.	● از اعمال بزرگ ترها تقلید می کند. سعی دارد حرف بزند.
۱۲: ۴۰	● عروسکش را به اطراف می اندازد، به طرف درب شیشه ای می رود، سرش را چندین مرتبه به شیشه می زند و گریه سر می دهد. مادر او را از زمین بلند می کند.	● تصویری از شیشه به عنوان مانعی که نمی تواند از آن عبور کند، ندارد.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده گر:	

□ تفسیر مشاهده

در مشاهده مذکور، کودک یازده ماهه‌ای را دیدیم که با استفاده از حرکت سینه‌خیز، به طرف هدف ویژه‌ای در حرکت است. روی زمین قرار دارد و با چند نوع وسیله بازی در اطراف خود، در حال بازی است. کودک با چهار دست و پا راه رفتن، به اکتشاف می‌رسد و حتی افتادن ساده یک شیء به‌طور تصادفی می‌تواند برای او به صورت تجربه یادگیری درآید. او برای راه رفتن تلاش زیادی می‌کند، با گام‌های لرزان بلند شده و سپس می‌افتد ولی به‌عمل خود ادامه می‌دهد. در این سن کودکان با دراز کردن دست‌های خود به‌طرف بزرگ‌ترها، از آن‌ها تقاضا می‌کنند تا او را در بغل گرفته، بلند کنند. «بای‌بای کردن»، «دالی» و یا «با دست بوسه فرستادن» از فعالیت‌های مورد علاقه آن‌هاست. بعضی کودکان در آستانه یک‌سالگی چند کلمه را می‌توانند به‌زبان بیاورند. بسیاری از آن‌ها معانی کلمات را درک می‌کنند. به اعضای بدن خود مانند چشم، بینی و غیره اشاره می‌کنند. میزان و وسعت درک کودکان به عوامل بسیار، هم‌چون توجه و علاقه بزرگ‌ترها و نوع زندگی والدین و تشویق و ترغیب آن‌ها بستگی دارد. به‌نظر می‌رسد وسایل مختلف، به‌ویژه ظرف و ظروف آشپزخانه، برای کودکان این سن، محرکات جالبی باشند. زیرا هیچ وسیله یا حتی اسباب‌بازی گران‌قیمتی، به‌اندازه وسایل آشپزخانه او را جلب نمی‌کند.

البته از نقش تقلید و همانندسازی با بزرگ‌ترها نیز نباید غافل شد و به‌طور کلی می‌توان گفت کودکان از حدود ۶ ماهگی در حال تکمیل الگوهای رفتاری – حرکتی خود هستند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودک یک‌ساله‌ای را در حال غذا خوردن مورد مشاهده قرار دهید. تمام اعمال او را در این هنگام (چگونگی حرکات دست‌ها، استفاده از وسایلی مانند قاشق و...) به‌طور دقیق به‌ثبت برسانید. نتیجه را در کلاس گزارش دهید. سعی کنید با توجه به قابلیت‌های کودکان در این سن، گزارش خود را تفسیر نمایید.

۲. تعدادی وسایل آشپزخانه مانند، کاسه، بشقاب، قابلمه، قاشق و... تهیه کنید و کودک یک‌ساله تا چهارده ماهه‌ای را در حال بازی با وسایل، مورد مشاهده قرار دهید.

ترتیبی دهید که محیط آرام و امن باشد. وسایل شکستنی و نوک‌تیز نباشند. تمام اعمال کودک و نیز حالات رفتاری، شادی و واکنش‌های او را مورد مشاهده قرار

داده، به ثبت رسانید. نتیجه را در کلاس به همراه تفسیر خود گزارش دهید.

۳. در جلوی دید کودک چهارده ماهه و یا در همین حدود، به انجام کاری چون نوشتن، گذاشتن مکعب‌ها روی یک دیگر، روزنامه خواندن و خط‌خطی کردن با مداد روی کاغذ و یا اعمال دیگری از این نوع مشغول شوید. واکنش‌های کودک و میزان تقلید و استفاده او از وسایل را یادداشت کرده، تفسیر نمایید. نتیجه را در کلاس گزارش داده، با هنرآموز و دیگر هنرجویان به بحث بپردازید.

□ مشاهده کودکان نوپا^۱

از حدود یک تا سه سالگی، کودکان در دوره‌ای زندگی می‌کنند که معمولاً بدان «دوره نوپایی» گفته می‌شود.

زمانی که کودک ایستادن را فرا می‌گیرد و به اطراف حرکت می‌کند و موقعیت ایستاده را ترجیح می‌دهد و از آن برای بیش‌تر فعالیت‌هایش کمک می‌گیرد خصوصیات او مرحله جدیدی از رشد را نشان می‌دهد. مهارت‌های کلامی پیشرفت می‌کند. او می‌تواند بدین وسیله نیازها و تمایلات خود را به دیگران بفهماند. در این دوره با توجه به این که کودک می‌تواند خواسته و اراده خود را به نحو خوبی به کار گیرد، از نظر همه متخصصان از مرحله قبلی متمایز است و قابلیت‌های بسیار خوبی دارد.

مشاهده کودکان نوپا تجربه‌ای ارزنده و لذت‌بخش است و رشد هر کودک نسبت به کودک دیگر تا حد زیادی متفاوت است. در این قسمت، رفتار کودکان نوپا را مانند سنین قبل ماه به ماه بررسی خواهیم کرد، بلکه به ذکر نمونه‌های رفتاری، حرکتی، کلامی و اجتماعی آن‌ها خواهیم پرداخت. از مشاهده کودکان نوپا، به واقعیت‌های زیادی پی می‌بریم که جالب و خاص خود آن‌هاست.

نمونه مشاهده کودک نوزده ماهه در مهدکودک

نام مشاهده شونده: پردیس	سن: نوزده ماهه	مکان: مهدکودک
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۰: ۰۳	<p>□ پردیس از پشت تختخواب به مشاهده گر خیره شده است. با اشکال پلاستیکی کوچکی مشغول بازی است.</p>	<p>□ مطمئن نیست که با غریبه چگونه رفتار نماید.</p>
۱۰: ۰۵	<p>□ پردیس، اسباب بازی (کامیون بارکش) را در دست مشاهده گر قرار می دهد. یک مکعب پلاستیکی را هم به او می دهد. مشاهده گر آن را در عقب کامیون جای می دهد. کودک مکعب را از پشت کامیون خارج می کند و دوباره به دست مشاهده گر می دهد. او این عمل را سه بار تکرار می کند.</p>	<p>□ پردیس، کودکی خود آغازگر است و از طریق بازی با مشاهده گر برای شناخت بیشتر و ارتباط با او استفاده می کند.</p>
۱۰: ۱۲	<p>□ پردیس مکعب را از پشت کامیون برداشته، پرتاب می کند. آن را بلند کرده، به درون کامیون می اندازد و سپس دوباره آن را پرتاب می کند.</p>	<p>□ حالا کودک از عمل پرتاب مکعب لذت می برد و برای کسب تأیید و عدم تأیید مشاهده گر تلاش زیادی می کند.</p>
۱۰: ۱۵	<p>□ پردیس مکعب را می اندازد و دوباره آن را می گیرد و بار دیگر پرتاب می کند. تصادفاً به کودک دیگری برخورد می کند. آن را می گیرد و به طرف کودک هدف قرار می دهد. مکعب به کودک برخورد می کند و مری به پردیس می گوید: نکن.</p>	<p>□ پردیس از این که ممکن است پرتاب مکعب به کودک دیگر آسیب برساند، آگاهی ندارد. ولی درباره عمل خود هیجان زده است.</p>
۱۰: ۲۵	<p>□ پردیس با مشاهده گر قایم باشک بازی می کند، پشت صندلی قرار می گیرد و دور آن می چرخد، تا در مسیر دید مشاهده گر قرار گیرد. این عمل را چندین بار تکرار می کند و هر دفعه که دیده می شود سخت به خنده می افتد.</p>	<p>□ پردیس، آغازکننده این فعالیت است و به نظر می رسد می داند چگونه بازی کند. از بازی غرق لذت و شادی است.</p>
۱۰: ۳۱	<p>□ پردیس، اسباب بازی بزرگی را زیر صندلی پیدا می کند و بیرون می آورد. دوباره قایم باشک بازی را با مشاهده گر شروع می کند.</p>	<p>□ اسباب بازی به اندازه بازی با مشاهده گر او را جلب نمی کند.</p>

۱۰: ۳۲	□ پردیس در محل دیگری مخفی می‌شود. این بار کمی دورتر از پشت تختخواب قایم می‌شود. نمی‌تواند مشاهده‌گر را ببیند. زیرا قسمتی از تختخواب در مسیر دیدش قرار گرفته است ولی بدنش در دید کامل اوست.	□ از آن‌جا که پردیس نمی‌تواند مشاهده‌گر را ببیند، تصور می‌کند، دیده نمی‌شود ^۱ .
۱۰: ۳۳	□ پردیس دور تختخواب چرخی می‌زند و یواشکی برای دیدن مشاهده‌گر سرک می‌کشد. وقتی درمی‌یابد مشاهده‌گر به‌او نگاه می‌کند، خنده بلند و طولانی سر می‌دهد و این عمل را دوباره تکرار می‌کند.	□ از آن‌جا که نمی‌تواند مشاهده‌گر را ببیند، فکر می‌کند به‌خوبی مخفی شده است.
۱۰: ۳۴	□ مشاهده‌گر با صدای بلند می‌گوید، دیگر باید برود. در این حال، پردیس با علامت دست از او خداحافظی می‌کند.	□ به‌نظر می‌رسد منظور مشاهده‌گر را کاملاً فهمیده است.
۱۰: ۳۵	□ مری کودکان، درب خروجی را باز می‌کند. پردیس از مشاهده رفتن او به‌گریه می‌افتد. بعد از بستن در گریه‌اش شدیدتر می‌شود.	□ به‌نظر می‌رسد، مشاهده‌گر در ایجاد رابطه و دوستی با او موفق بوده است. پردیس از این‌که دوست تازه‌اش را نمی‌بیند، به‌شدت نگران و ناراحت است.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر:	

□ تفسیر مشاهده

همان‌گونه که از مشاهده مذکور برمی‌آید، کودکان نوپا می‌توانند به‌اراده، بازی‌هایشان را انتخاب کنند. در این‌جا باید گفت که مشاهده‌گر قبل از انجام مشاهداتش، کودک را نمی‌شناخت. اساساً خودِ کودک، با علاقه و رغبت، با مشاهده‌گر ارتباط برقرار کرد. پردیس ابتدا مشاهده‌گر را در موقعیت بازی با مکعب‌ها و کامیون بازی مورد امتحان و بررسی قرار داد. سپس دریافت که می‌تواند به مشاهده‌گر اعتماد کند، زیرا علاقه‌مند به کارهایش می‌باشد. به همین جهت خودش بازی «قایم‌باشک» را با او آغاز می‌کند و به ارتباط با او ادامه می‌دهد. همان‌گونه که دیدیم، چون پردیس نمی‌توانست مشاهده‌گر را ببیند، در عین حالی که قسمتی از بدنش در معرض دید قرار داشت، تصور می‌کرد کاملاً از دید او

۱- کودکان نوپای زیادی را می‌توان مشاهده کرد که با دست‌های کوچک‌شان، چشم‌های خود را پوشانیده، خطاب به مادر می‌گویند: «منو می‌بینی» و تصور می‌کنند کسی آن‌ها را نمی‌بیند. مانند کبک که سرش را در برف فرو می‌کند و فکر می‌کند دیده نمی‌شود.

خارج شده است و به همین جهت بازی را به طور جدی ادامه می‌داد. زمانی که مشاهده‌گر او را ترک کرد، با خوشحالی و اشتیاق برای او به علامت خدا حافظی دست تکان داد. گویی تصور می‌کرد، مشاهده‌گر بازی جدیدی را آغاز کرده است که با علامت گفتاری «من دارم می‌روم» شروع می‌شود. ولی وقتی درب خروجی باز شد و مشاهده‌گر را در حال رفتن دید، اشتیاق و علاقه او، به گریه مبدل گردید.

□ فعالیت حرکتی کودکان نوپا

فعالیت حرکتی منبع شادی و لذت برای کودکان نوپا است. کودکان در این سن از پرتاب کردن اشیاء، علی‌رغم اثر آن‌ها بر روی دیگران، لذت می‌برند. به عبارت دیگر پرتاب کردن، برای آنان کشفی جدید است. تا حدود هجده ماهگی، می‌توانند اشیاء را از زمین بلند کنند ولی گذاشتن اشیاء بر جای خود عمل دیگری است که در این سن کودکان می‌توانند به دلخواه خود انجام دهند. یعنی شیء را نگاه داشته، رها سازد و عمل انداختن اشیاء و پرتاب کردن آن‌ها قسمتی از این تمرین است. کودکان، اسباب بازی‌ها، قاشق، و یا شن و خاک را با لذت زیاد به اطراف پرتاب یا پخش می‌کنند (شکل ۶-۲).

شکل ۶-۲- فعالیت حرکتی کودک نوپا

فعالیت‌های حرکتی، در سال دوم زندگی کودک به اشکال مختلف و در حال ایستادن افزایش می‌یابد. یعنی به محض این‌که تعادل بدنی برقرار می‌شود و می‌تواند روی پای خود بایستد، با اشتیاق و علاقه در حال دویدن به سوی هدف معین در حرکت است.

حرکات نوسانی بدن و بازی با وسایل متحرک، بسیار مورد علاقه کودکان نوپا است. آن‌ها علاقه زیادی به راندن اسب‌های متحرک بازی و بازی با وسایلی از این نوع، از خود نشان می‌دهند. به همین جهت وقتی عادت کردند، گاه با شدت زیاد و به صورتی خشن خود را بر روی آن‌ها به جلو می‌رانند. احتمالاً قسمتی از جاذبه سواری خوردن به علت حرکات ریتمیک بدنی آن‌ها است. به همین جهت تعجبی ندارد که کودکان نوپا را می‌توان در حال پاسخ به نوای موزون موسیقی رادیو، تلویزیون و غیره مشاهده کرد. آن‌ها در این مواقع بدن خود را با حرکات موزون بالا و پایین می‌برند و تکان می‌دهند.

بعضی اوقات کودکان نوپا، کوشش می‌کنند تا از پله‌ها پایین بپرند. در آغاز گام‌های کودکان نوپا به گونه‌ای است که با حالت خزیدن به جلو خود را از وسایل و نرده‌ها بالا می‌کشند. بنابراین، هنوز پایین آمدن از پله‌ها برایشان دشوار است، و از پایین آمدن پله‌ها قدری وحشت دارند. در مراحل بعدی، یاد می‌گیرند که وضعیت بدن خود را برعکس کنند و عقب‌عقب بر روی دست‌ها و زانو‌ها پایین بروند، درست همانند آن‌چه در هنگام بالا رفتن از پله‌ها انجام می‌دادند. گاهی نیز بر روی هر پله می‌نشینند و خودشان را پله به پله و با گرفتن نرده پله‌ها، به پایین هل می‌دهند (شکل ۷-۲).

شکل ۷-۲- پایین آمدن کودک نوپا از پله‌ها

بعضی اوقات که کودک برای اولین بار به بالای پله می‌رود و یا با سرعت زیاد در تاب بازی بالا می‌رود، از بلندی ترس نشان می‌دهد. با وجود این، به نظر می‌رسد از خطرهایی که به طور معمول در کمین آن‌هاست هنوز آگاهی ندارد. به همین جهت، بسیار مشاهده می‌شود که کودکان این سن به طرف لبه استخر می‌روند، به شکم بر روی لبه آن خم می‌شوند و با شادی، آب‌بازی می‌کنند، یا به دنبال توپ خود می‌دوند و موانع جلوی خود را نمی‌بینند، گویی از خطرات احتمالی، کم‌ترین آگاهی و وحشتی ندارند.

درک فضا و آگاهی از آن هنوز در این سن شکل نمی‌گیرد و به همین دلیل کودکان اغلب نمی‌توانند اشیای دوبعدی را از سه بعدی تشخیص دهند. با خم شدن در حالت ایستاده و نگاه کردن از درون پاها (حالت معلق) کودکان نوپا، تصویر واژگونی از دنیای پیرامون خود پیدا می‌کنند که برایشان شگفت‌انگیز است. اگر چنانچه کودک در این حالت تعادل خود را از دست دهد، عمل، به پشتک زدن منتهی می‌شود که باعث خنده و شادی او می‌شود. زمانی که از ابعاد و جهات مختلف دنیای پیرامونش آگاهی می‌یابد، خود را به شدت در هوا پرتاب می‌کند و سواری خوردن بر پشت کمر بزرگ‌ترها، بازی‌های مورد علاقه‌اش می‌شوند.

در پایان دوره نوپایی است که کودکان از هماهنگی حرکتی لازم برخوردار می‌شوند و می‌توانند سوار ماشین‌های کوچک بازی و یا سه‌چرخه شده، آن‌ها را با پای خود برانند. دور زدن در مسیرهای مختلف برایشان دشوار است، به همین دلیل گاه با دیوار و مانع برخورد کرده، می‌افتند و اغلب از روی سه‌چرخه بلند شده، آن را بلند می‌کنند و در مسیر مورد نظر قرار می‌دهند.

در حالی که فعالیت ماهیچه‌های بزرگ^۱ برای کودکان نوپا با مهارت بیش‌تری همراه است از نظر رشد ماهیچه‌های کوچک^۲، هماهنگی کم‌تری دارند و کم‌کم با فعالیت‌های دستکاری و بازی با اشیاء و وسایل مختلف، ماهیچه‌های کوچک نیز رشد می‌یابند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودک نوپایی را در خانه یا محل بازی‌های کودکان و محیط دلخواه او مورد مشاهده قرار دهید. تلاش‌های او را برای ایستادن، راه رفتن و برقراری تعادل به همان صورت که می‌بینید ثبت کنید و با گزارش‌های دیگر دوستان خود در کلاس مقایسه

۱- Gross Motor

۲- Fine Motor

نموده، مورد بحث قرار دهید.

۲. تعدادی جعبه و یا مکعب بازی، مهره‌های بزرگ و وسایل بازی فراهم آورید و در اختیار کودک دوساله‌ای قرار دهید. فعالیت‌های طبیعی کودک را در هنگام دستکاری وسایل و بازی با آن‌ها به دقت مشاهده کنید. از مشاهدات خود گزارشی تهیه کنید و برای بحث به کلاس بیاورید.

□ رفتار تقلیدی کودکان نوپا

قسمت اعظم یادگیری‌هایی که در دوره نوپایی صورت می‌گیرد، از طریق تقلید و همانندسازی است. کودکان مقلدان کوچکی هستند. آن‌ها هرگونه عمل بزرگ‌ترها و اطرافیان را تقلید می‌کنند (شکل ۸-۲). دختران و پسران همان‌گونه که مادر را در حال انجام امور عادی و روزمره خانه می‌بینند و رفتار او را مورد تقلید قرار می‌دهند، عمل ریش تراشیدن، روزنامه خواندن و سایر اعمال و رفتارهای پدرشان را نیز تقلید می‌کنند. در مشاهده بیست دقیقه‌ای که از احمد، پسر دو سال و چهارماهه در فعالیت همانندسازی به عمل آمد، موارد زیر به ثبت رسید.

۱. روزنامه خواندن پدر را تقلید می‌کند و در حالی که روی صندلی کنار پدر نشسته، روزنامه را به چشم‌هایش نزدیک می‌کند و پای راستش را بر پای چپ تکیه می‌دهد.

شکل ۸-۲- رفتار تقلیدی کودکان نوپا

۲. خواهرش را در هنگام نوشتن و استفاده از کاغذ و مداد مشاهده می‌کند. سعی دارد وسایل را از او بگیرد. مادر مداخله می‌کند و به احمد، مداد و کاغذ دیگری می‌دهد. احمد بر روی کاغذ خطوطی ترسیم می‌کند و مداد را مانند عمل نوشتن روی کاغذ می‌کشد. سپس ضمن برگرداندن کاغذ به خواهرش، با صداهایی نامفهوم و بلند سعی می‌کند مطلبی را بیان کند.

۳. به طرف آشپزخانه می‌رود، جارو را برمی‌دارد، در حالی که جارو را روی قالی می‌کشد، نمایشی از جمع کردن آشغال‌ها را نیز همانند مادر ارائه می‌دهد.

۴. صدای چرخ خیاطی مادر را می‌شنود، به طرف مادر که در حال دوختن لباس است، می‌رود. او را تماشا می‌کند، حرکات دست و پای مادر را در نظر دارد. لحظه‌ای بعد که مادر از اتاق و به منظور انجام کاری بیرون می‌رود، احمد، درست مانند مادرش بر روی صندلی و در مقابل چرخ خیاطی می‌نشیند و سعی دارد حرکات دست و پای مادر را در حال انجام کار، تقلید کند.

اشتیاق کودکان این سنین برای انجام فعالیت‌های بزرگ‌ترها، نوعی تمایل درونی است. بدین ترتیب که کودکان نوپا، انجام فعالیت‌های بسیاری را فرا می‌گیرند و قادر به درک نقش‌های گوناگون اطرافیان و افراد اجتماع پیرامونشان خواهند شد.

رفتار تقلیدی کودکان نوپا، بسیاری از اوقات برای بزرگ‌ترها شگفت‌انگیز است. زیرا به نظر می‌رسد تا حدی با قد کوچک‌شان تناسب درستی ندارد و به اصطلاح از موجودی به این کوچکی چنین اعمال بزرگی حیرت‌آور است. کودک دوساله‌ای به همراه پدرش در پارک، مورد مشاهده قرار گرفت. هر جا پدر می‌رفت، به دنبالش روان بود. پدر دست‌هایش را درون جیب‌هایش فرو برده، کودک نیز به تقلید از او تقریباً به‌طور هم‌زمان دست‌هایش را در جیب‌هایش قرار داده بود. دختر کوچکی نیز در هنگام پاسخ‌گویی به تلفن مورد مشاهده قرار گرفت. او یک دستش را به کمر زده بود و یکی از باهایش را به حالت ضربدر به قوزک پای دیگرش تکیه داده بود و درست به‌گونه‌ای که مادرش را مشاهده کرده بود، گوشی تلفن را برداشته و آلو می‌گفت.

در واقع در همین مرحله سنی است که بازی‌های نمایشی^۱ کودکان شروع می‌شود و این‌گونه بازی‌ها مورد علاقه کودکان نوپا است.

کودکان نوپا، خواه پسر و خواه دختر، از بازی با عروسک‌ها لذت می‌برند. گویی صحنه‌های روزمره زندگی برایشان با عروسک‌ها شکل می‌گیرند و تکرار می‌شوند. به عروسک‌ها غذا می‌دهند، آن‌ها را به حمام می‌برند و سرانجام به آرامی خوابشان می‌کنند.

علاقه به بازی‌های تخیلی^۱، که در سال‌های پیش از دبستان در کودکان به نقطه اوج خود می‌رسد، در سنین نوپایی آغاز می‌شود. پلیس، مأموران آتش‌نشانی و سایر افرادی که در اجتماع مورد مشاهده کودکان قرار می‌گیرند، به‌طور گسترده‌ای مورد تقلید کودکان قرار می‌گیرند. در بسیاری از مواقع از وسایل نقلیه موتوری، سه‌چرخه و ماشین‌های بازی به‌صورت نمادین در این بازی‌ها استفاده می‌کنند. البته فعالیت‌ها در ابتدا توالی منظمی ندارند مثلاً مأموران آتش‌نشانی در بازی‌های کودکان این سنین مأموریت خود را تا پایان ادامه نخواهد داد و کارهای پراکنده‌ای می‌کند. برای مشاهده به فعالیت‌های منظم‌تر کودکان، باید حدود یک‌سال و اندی به‌انتظار نشست.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودک نوپایی را در حال بازی با عروسک‌هایش مورد مشاهده قرار دهید. سعی کنید تمام فعالیت‌ها، حرکات و ارتباط‌های او را با عروسک‌ها ثبت کنید. نتیجه را نیز ثبت نمایید.
۲. کودکی را به‌همراه مادر و یا پدرش در موقعیت‌های مختلف مثلاً در پارک، در حال انجام کارهای روزمره، راه رفتن، استفاده از وسایل و... مورد مشاهده قرار دهید. مشاهدات خود را ثبت کنید. ببینید که آیا رفتارشان تقلیدی است؟ سعی و تلاش کودک را در همانندسازی با مادر، پدر و یا اطرافیانش دقیقاً گزارش کنید.

□ رشد زبان و سخن‌گویی کودکان نوپا

رشد زبان و مفاهیم کلامی در دوره نوپایی، نمایان‌گر تغییر اساسی در زندگی کودک است. همان‌گونه که قبلاً خواندید، آغاز واقعی رشد زبان، قبل از این دوران و در طی سال اول زندگی کودک است. زمانی که طفل شروع به دریافت معانی و نمادها می‌کند، هنگامی که از تکان دادن دست به‌منظور خداحافظی استفاده می‌کند، و یا دست‌ها را در طلب در آغوش گرفتن به‌طرف مادر دراز می‌کند، در حقیقت آغاز شکل‌گیری و رشد زبان را تجربه می‌کند. از طریق زبان و رشد مفاهیم کلامی است که کودک از سیستم ابتدایی اندیشه می‌گذرد و به شناخت اشیاء و طبقه‌بندی‌ها نایل می‌آید و سرانجام به‌روند فکری عالی‌تری می‌رسد.

قبل از این که کودک نوپا، گفتن کلمات را یاد بگیرد، کلمات شنیده شده را می تواند درک کند. اولین کلماتی که کودکان بیان می کنند، معمولاً کلماتی هستند که دربر دارنده معانی عاطفی خاصی برای او هستند. مادری می گفت: «هر زمان که مهرداد به زمین می افتد، و یا بر اثر بی مبالاتی به شیئی برمی خورد و از ضربه حاصل ناراحت می شود، گریه سر می دهد و من برای تسلی بخشیدن بر درد و جلوگیری از کبودی، تکه یخی را بر روی قسمت ضربه دیده می گذارم. حال هر بار به طرف یخچال می رود و با تنه ضرباتی به قسمت پایین یخچال وارد می آورد و می گوید «یخ، یخ». در این جا نیز کلمه یخ که مهرداد تکرار می کند، دربر دارنده معنی تسلی و آرامش حاصل از آن در تجربه های قبلی است. کلمه هایی چون بابا، خداحافظ، سلام، بالا، بیرون، از جمله کلماتی هستند که اغلب نمادی از یک جمله کامل و یا ایده های کلی تری هستند که در حوزه تجربی کودک قرار دارند و زودتر بر زبان او جاری می شوند. برای مثال کلمه «دَدَا» می تواند نشان گر جمله کامل تری چون «می خواهم بیرون بروم» باشد و یا کلمه «بالا» به معنی «مرا بلند کن و یا بغل بگیر» باشد. بعضی اوقات کودک، به طور تصادفی صدایی دهانی تولید می کند که با معنی ویژه ای مرتبط است. در این صورت، چنانچه بزرگ ترها معنی کلمه و منظور کودک را درک کنند (حتی اگر لغت واقعی و درستی هم نباشد) و نسبت بدان واکنش نشان دهند، کودک به علت پاسخ بزرگ ترها نسبت به صدای تولید شده، در استفاده از آن مداومت نشان می دهد و بارها و بارها آن را تکرار می کند. بچه گانه صحبت کردن^۲ به همین طریق صورت می گیرد. لازم به ذکر است که قبل از سخن گویی، بعضی از کودکان به نوعی غیر مصطلح و نامفهوم ارتباط برقرار می کنند و این نوع ارتباط کلامی آن ها، شباهت بسیاری به آهنگ کلمات در زبان عادی دارد. همراهی کلمات با غان و غون، از خصوصیات مرحله قبل از سخن گویی کودکان است.

معمولاً بعد از دوسالگی است که جمله سازی شروع می شود. در ابتدا جمله ها ناتمام و به اصطلاح خام هستند و حتی نابجا و نامتناسب به کار گرفته می شوند. زبان برای کودک نوپا به منزله وسیله ای برای بازی کردن است. به عبارت دیگر گاه به خاطر معنی و زمانی نیز به خاطر تولید صدا از آن لذت می برد. بسیاری از کودکان، در دو و نیم سالگی دارای گنجینه لغات وسیع و ساختار زبانی خوبی هستند. مشاهده رشد سخن گویی کودکان، اغلب از این جهت شگفت انگیز است که چگونه در فاصله بسیار کوتاهی کودکان قادر به درک و دریافت و بیان بسیاری از کلمات آن ها می شوند.

۱- کلمات دَدَا و یا گویش های دیگر گاه جایگزین می شوند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. با توجه به این که کودکان نوپا از مشاهده کتاب‌های مصور^۱ بسیار لذت می‌برند. کتابی تصویری و متناسب با سن کودک را برایش بخوانید. عکس‌های کودک را ثبت کنید. در مورد میزان درک و پاسخ‌گویی او به سؤالات مربوط به داستان، نظر خود را گزارش دهید.
۲. کودک نوپایی را در حال غذا خوردن و یا بازی کردن در پارک، در منزل، در میهمانی‌ها و... مورد مشاهده قرار دهید. آواها، غان و غون‌ها، کلمه‌ها، جمله‌های کوتاه و ناتمام و اصطلاحاتی را که به کار می‌برد، یادداشت کنید. سعی کنید با توجه به مشاهدات قبلی خود و رشد سخن‌گویی کودکان این سنین گزارش خود را به کلاس ارائه دهید. ساخت دستوری و سخن‌گویی او را نیز با کودکان کوچک‌تر مورد مقایسه قرار داده، با هنرجویان دیگر در میان بگذارید.

□ رفتار اجتماعی کودکان نوپا

دوره نوپایی، دوره خوشحالی و هیجان کودکان است. هر روز افق‌های تازه‌ای پیش رویش گشوده می‌شود و هر کشف تازه و اکتساب مهارتی جدید، باعث هیجان و خوشحالی کودک و خانواده‌اش می‌شود. حال به یک فرد پاسخ‌گو و اجتماعی، مبدل شده و توجه بزرگ‌ترها را به خود جلب می‌کند. روند اجتماعی شدن از سنین نوپایی آغاز می‌شود. اریکسون^۲ در زمینه رشد روانی اجتماعی از تولد تا مرگ به دو دوره اشاره می‌کند که هر دوره چهار مرحله داشته و جمعاً طی هشت مرحله تحول کامل انسان پوشش داده می‌شود. با توجه به سن کودکان به توضیح چهار مرحله اول اکتفا می‌شود.

دوره اول از تولد تا بلوغ

مرحله اول	اعتماد در برابر بی‌اعتمادی (از تولد تا ۱۲ ماهگی)
	(مرحله دستیابی به احساس ایمنی در کنار مادر یا جانشین او)
مرحله دوم	استقلال عملی در برابر شرم و تردید (۱ تا ۳ سالگی)
	(راه رفتن یا به دست آوردن ظرفیت جابه‌جایی مستقل از مادر)

۱- Picture Books

۲- Eric Erikson

مرحله سوم   ابتکار در برابر گناه و تقصیر (۳ تا ۶ سالگی)
(جهت دادن به استقلال به دست آمده و آمادگی برای سازمان‌دهی یک فعالیت
معین)

مرحله چهارم   کارآیی در برابر حقارت (۶ سالگی تا ۱۲ سالگی)
(به‌دست آوردن تأیید براساس تولید، یادگرفتن راه و رسوم و اثبات توانمندی)

با توجه به روند اجتماعی شدن کودکان، کودک تمایل دارد با جست‌وجو و کنکاش محیط اطراف خود را شناسایی کند و این مسئله بسیار اوقات با «بکن» «نکن»های والدین همراه است که خوشایند کودک نبوده و در نتیجه منجر به عکس‌العمل‌های منفی از طرف کودک می‌شود. هر چند والدین کودک نوپا را به کودک منفی‌گرا، سرسخت، لجوج و خودسر لقب می‌دهند و سعی دارند او را با هنجارهای محیطی و فرهنگی جامعه آشنا کنند، اما این منفی‌گرایی‌ها واکنش طبیعی آن‌ها در مقابل قوانین و مقررات است. سرسختی و لجاجت کودک، کوششی است برای برقراری هویت، استقلال و خودشناسی. زیرا او از طرفی می‌خواهد اعتماد و نظر بزرگ‌تره‌های مورد علاقه را به خود جلب کند تا بتواند بیش‌تر کاوش کند، از طرفی در طلب بدست‌آوردن استقلال و ارضای تمایلات و خواسته‌های شخصی است که در غیر این صورت احساس منفی در او ایجاد می‌شود. از شواهد بسیار خوب این نوع خودآگاهی استفاده مکرر از کلماتی چون «من»، «مال من» و غیره است. با تمام این‌ها، کودک در این سنین هنوز هم به‌بزرگ‌ترها وابسته و متکی است و وجود مادر در بازی‌هایش،

شکل ۹-۲- بازی موازی

او را خوشحال می‌کند. اگرچه، کودک نوپا به کودکان دیگر علاقه‌مند است و به نظر می‌رسد از بودن با آن‌ها لذت می‌برد، اما معمولاً به تنهایی بازی می‌کند. از بازی در کنار آن‌ها و نه با آن‌ها لذت می‌برد. این نوع بازی را «بازی‌های موازی»^۱ می‌گویند (شکل ۹-۲). تقریباً در سه سالگی است که فعالیت‌های گروهی کودکان آغاز می‌شود. چگونگی شکل‌گیری بازی‌های گروهی کودکان را در بحث‌های بعدی کتاب می‌خوانید.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودکان دو تا دوسال و نیمه را در موقعیت‌های مختلف مورد مشاهده قرار دهید (در هنگام بازی در ارتباط با بزرگ‌ترها، به‌ویژه مادر و...). نمونه‌هایی از منفی‌گرایی و سرسختی کودکان را ثبت و با توجه به موضوع و سن کودک تفسیر کنید و گزارش خود را تکمیل کنید.

۲. کودکی دو تا دوسال و نیمه را در هنگام بازی کردن با وسایل و در کنار کودکان دیگر مورد مشاهده قرار دهید و نمونه‌هایی از «بازی‌های موازی» او را ثبت کنید.

□ مشاهده کودکان سه ساله

کودک سه ساله معمولاً کودکی است که برقراری رابطه با او به مراتب آسان‌تر از کودکان دو و دوسال و نیمه است. در این سن قوانین رفتاری معینی را فرا می‌گیرد و آماده عمل بدان‌ها می‌شود، زیرا تمایل به هم‌نوايي با انتظارات دیگران در او بیش‌تر شده و آشکار است که او به سوی تعامل اجتماعی بیش‌تری گام برمی‌دارد. کودک سه ساله، در برابر بسیاری از تقاضاهای محیطش رام می‌شود و حتی می‌تواند خواسته‌های لحظه‌ای خود را در ازای ارضای آن‌ها در آینده به تأخیر اندازد (در انتظار نوبت بودن). البته، این تغییر در رفتار، تا حدودی نتیجه آموزش و یادگیری است. یعنی رفتار و اخلاق را باید به او یاد داد و برای به تأخیر انداختن خوشی‌های لحظه‌ای به او تمرین‌هایی داده شود. گفتنی است که کودکان محیط‌های فرهنگی مختلف، از این نظر خصوصیات یکسانی ندارند، در این کودکان ارضای لذات آنی معمولاً بلافاصله صورت می‌گیرد. به همین جهت معلمان از وسایل

و روش‌های مناسب به عنوان پاداش در یادگیری‌ها و به‌دست آوردن پاسخ مناسب از کودکان استفاده می‌کنند. مقدار واکنش بزرگ‌ترها و باز خورد‌های آنان در این مرحله، تا حد زیادی، تعیین‌کنندهٔ درجه الگوهای اجتماعی شدن در کودکان است. در این سن، کودکان رفتارهای اجتماعی خوبی از خود نشان می‌دهند و پیشنهادهای دیگران را با خوشرویی می‌پذیرند.

نمونهٔ مشاهده کودک سه ساله در پارک

نام مشاهده‌شونده: کیوان	سن: سه ساله	مکان: پارک
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۳: ۱۵	□ چند مادر و کودک در محل سایهٔ پارک، متوقف شده و زیراندازی را بر زمین پهن می‌کنند. کیوان به مادرش نگاه می‌کند و می‌پرسد: «ممکنه من پتو را پهن کنم؟» مادرش می‌گوید: «می‌توانی کمک کنی.»	□ ظاهراً کیوان قبلاً با مادرش به پارک آمده بود. زیرا مورد استفاده زیرانداز و پتو را می‌دانست. معلوم است که کیوان کودکی صبور و علاقه‌مند کمک به دیگران است. او از این که به او گفته شد نمی‌تواند به تنهایی پتو را پهن کند ناراحت نشد و پیشنهاد مادرش را مبنی بر کمک در کار پذیرفت.
۱۳: ۲۰	□ کیوان بعد از مستقر شدن به آرامی روی پتو می‌نشیند. در این حال می‌بیند که کودکان بزرگ‌تر به طرف تاب رفته و بازی می‌کنند. او نیز برای بازی به طرف آن‌ها می‌رود.	—
۱۳: ۲۲	□ کیوان برای چند لحظه بزرگ‌ترها را مشاهده می‌کند، سپس بدن‌ها را ملحق می‌شود.	—
۱۳: ۲۴	□ در حالی که کودکان دیگر او را تاب می‌دهند، به کودک دیگری که پهلوی او تاب می‌خورد، نگاه می‌کند.	□ اگر چه صبورانه اجازه می‌دهد که او را اهل دهند، اما به نظر می‌رسد دوست دارد بدون کمک دیگران تاب بخورد.

-	□ به کودک بزرگ تر می گوید : «دیگه بسه» و تاب خوردن را ادامه می دهد و خودش را به جلو و عقب می کشاند و خاک های زمین را با پاهایش لگد می زند.	۱۳: ۲۵
□ این طور به نظر می رسد که کودکان سه ساله از جلب توجه و خوشحال کردن دیگران لذت می برند.	□ کیوان به طرف مادرش که روی پتو نشسته برمی گردد. به طرف زنبیل پیک نیک می رود. در آن را باز می کند و وسایل را بیرون می آورد. بشقاب ها را روی پتو می گذارد و به مادرش می گوید : «خوبه مامان؟»	۱۳: ۳۰
نام و نام خانوادگی مشاهده گر:		تاریخ:

□ تفسیر مشاهده

مشاهده فوق نمونه بارز خوشرویی و رفتار خوب کودکان سه ساله است. تمایل او به استقلال در کارها و علاقه اش به بازی با هم سالان نیز آشکار است. اگر چه هنوز «مادر» محور اصلی زندگی کودکان این سنین است ولی به کارهایی که دیگر کودکان انجام می دهند نیز علاقه مند است و برای لحظاتی کوشش می کند که در بازی بدانها ملحق شود.

در حالی که روی تاب نشسته است، به نظر می رسد می خواهد به تنهایی تاب بخورد، درست همان طور که در ابتدای ورود به پارک سعی داشت به تنهایی پتو را روی زمین پهن کند. کودک سه ساله، به استقلال در انجام کارها، علاقه شدید نشان می دهد و به ویژه در تقلید و همانندسازی با بزرگ ترهای اطراف خود، علاقه نشان می دهد به طوری که در پایان مشاهده، کیوان را در حال چیدن بشقابها و کمک به مرتب کردن آنها دیدیم و این عمل را درست همانند مادرش انجام داد.

اصولاً کودکان سه ساله در مراقبت از خود مانند پوشیدن لباس به تنهایی، کوشش مصرانه ای دارند. گاه دوست دارند تکالیفی را انجام دهند که آمادگی کافی آن را هنوز کسب نکرده اند. با این حال، احتمال کمتری وجود دارد که پافشاری همراه با بدخلقی و منفی گرایی خاص کودکان دوساله و دوسال و نیمه را - همان گونه که در مشاهدات قبلی دیدیم - در آنها مشاهده کنیم. زیرا کودکان این سن صبر و حوصله بیشتری دارند و به راحتی به دیگران کمک می کنند.

□ رشد حرکتی کودکان سه ساله

شکل ۱۰-۲- نمونه‌ای از فعالیت حرکتی در کودکان سه ساله

کودکان سه ساله می‌توانند تکالیف و اعمال روزانه را با دقت عمل و تمرکز حواس بسیار خوبی انجام دهند. آن‌ها در این مرحله در وضعیت حرکتی خوبی قرار دارند و ماهیچه‌های کوچک‌شان هماهنگی بهتری پیدا کرده‌اند. در مقایسه با کودکان نوپا که با وسایل آشپزخانه مشغولند و از زدن قابلمه‌ها به یک‌دیگر لذت می‌برند و یا به هر چیزی که در دسترس‌شان قرار می‌گیرد، چنگ می‌زنند، کودکان سه‌ساله بیشتر تر تمایل دارند اسباب‌بازی‌های کوچکی، مکانیکی و یا وسایل بازی دیگری را دستکاری کنند. آجرهای ساختمان‌سازی را روی یک‌دیگر می‌گذارند و ستون و یا برج می‌سازند (شکل ۱۰-۲). می‌توانند

دايره، مربع (چهارگوش) و مثلث (سه‌گوش) را روی مدل قرار دهند. اشکال ساده را با یک‌دیگر جور می‌کنند و می‌توانند با معماها یا پازل‌های ساده که دارای قطعات منظم و ساده‌ای هستند به راحتی کار کنند و قطعات آن‌ها را جور کنند. بازی‌های کودکان سه ساله در هر حال به مراتب سازمان‌یافته و منظم‌تر از مرحله نوپایی است و از محصول و نتیجه کارهای خود بسیار لذت می‌برند.

اگر چه کودکان این سن، می‌توانند دوره طولانی‌تری را به بازی‌ها و فعالیت‌های کم تحرک بپردازند ولی هنوز هم بازی‌های پرتحرک را که ماهیچه‌های بزرگ او را به حرکت وامی‌دارد، ترجیح می‌دهند و بعضی اوقات بازی‌های تخیلی را نیز همراه سایر فعالیت‌ها به کار می‌گیرند.

در این سن، سه‌چرخه‌سواری، چیزی به مراتب بیش‌تر از یک فعالیت حرکتی است (شکل ۱۱-۲)، زیرا سه‌چرخه، اغلب نمودار و سمبلی از یک وسیله دیگر و یا مثلاً ماشین آتش‌نشانی است که کودک

شکل ۱۱-۲- نمونه‌ای از فعالیت حرکتی پرتحرک کودک سه ساله

حتی صدای سوت و آژیر آن را از خود درمی‌آورد و روی پدال آن فشار می‌دهد و به اطراف می‌چرخد. بعضی اوقات حتی با دوست خیالی خود در این بازی سرگرم می‌شود. حامد پسر سه سال و نیمه با دوست فرضی خود بازی می‌کرد و به او می‌گفت: «عجله کن، بدو، تو نمی‌توانی از من جلو بزنی، تو نمی‌توانی از من تندتر بدوی، من سریع‌تر می‌دوم». اگر چه هیچ کس دیگر در آن اطراف وجود واقعی نداشت.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

کودک بین سه سال و سه سال و نیمه را در حال بازی در حیاط، پارک و یا هر محل دیگری مورد مشاهده قرار دهید و بر رفتار حرکتی او تمرکز نمایید. چگونگی ارتباط با وسایل بازی و رفتار کلامی او را ثبت کنید.

□ تخیل و ترس در کودکان سه ساله

درست در سن سه سالگی است که تخیلات کودک، به نقطه اوج خود می‌رسند. همان‌طور که محققان رشد کودک بیان کرده‌اند، یکی از عناصر تشکیل‌دهنده پدیده اجتماعی شدن، پدید آمدن حدی از اضطراب است. کودک از طریق بازی با هم‌بازی‌های خیالی خود، به نحو مؤثری با این اضطراب کنار می‌آید و در این بازی‌ها به راحتی تقصیر را به‌گردن هم‌بازی‌هایش می‌اندازد. برای

کودک بسیار راحت تر است که با یک شخص ساختگی و تخیلی هم‌بازی شود، فردی که نوبت را رعایت می‌کند، به گفته‌هایش بدون چون و چرا پاسخ می‌دهد و به ارضای نیازهای لحظه‌ای او می‌پردازد. تصورات و تخیلات اغلب وسیله‌ای برای ارضای نیازهایی چون کنجکاوی، شناخت ناشناخته‌ها و... می‌باشند.

ترس از حیوانات، در این سن بسیار طبیعی است. برای مثال علی ممکن است از دیدن سگی در پارک، خوشحال شود و برایش شکلک درآورد، اما وقتی سگ به او نزدیک می‌شود از ترس خود را به عقب می‌کشد. این وضعیت نمونه‌ای از رفتار نزدیکی – اجتناب^۱ است که از رفتارهای متضاد کودکان این سنین است.

رشد خودآگاهی و شناخت از خود به‌ویژه در مورد جسم و بدن خود، یکی از دلایل ترس و وحشت در کودکان سه ساله است. رفتن به مطب دندان‌پزشک، یا اطلاع از عمل لوزه و یا موارد ساده دیگر، موقعیت بحرانی و ترس‌آوری برای کودک پیش‌دستانی است. زیرا به نظر می‌رسد که هرگونه قطع عضو و یا تغییر در بدنش موجب کم شدن از وجود او است و باعث می‌شود که بیش‌تر به ضعف‌های خود، آگاهی یابد و نگرانی‌اش بیش‌تر شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

پسر یا دختر سه ساله‌ای را در هنگام اصلاح موهایش در خانه و یا آرایشگاه مورد مشاهده قرار دهید. کلیه عکس‌العمل‌های او را در هنگام چیدن موها، جنبش، حرکت دست‌ها، چشم‌ها و نگرانی‌هایش را ثبت کنید. ببینید تا چه حد به خودآگاهی دست یافته است. نتیجه را با هنرآموز خود در میان بگذارید (مطب دندان‌پزشک و یا موارد دیگر نیز می‌تواند موردنظر قرار گیرد).

□ تقلید و همانندسازی در کودکان سه ساله

کودکان سنین پیش‌دستانی، در حال کسب تجربه‌هایی هستند که به شناخت بیش‌تر آن‌ها از خودشان کمک می‌کند. به دیگران توجه می‌کند تا ببیند آیا به او شبیه هستند، از تقلید حرکات چهره‌ای آنان به صورت یک بازی و تفریح دوجانبه لذت می‌برد و خواستار تکرار شکلک‌ها و تقلید از آن‌هاست.

^۱ – Approach - Avoidance Behavior

در این تعارض فرد نسبت به یک هدف واقعی هم‌گیزان است و هم علاقمند. (جاذب – دافع)

دیدن تصویر خود در آب، آینه، ظروف براق و موارد دیگر و عکس العمل نسبت به آن‌ها نمونه‌ای از کوشش کودکان در شناخت و پی بردن به هویت خود می‌باشد.

بسیاری از کودکان سه ساله سعی در شناخت هویت جنسی خود دارند و می‌کوشند نقش پدر و مادر را تشخیص دهند. پسران نیز همانند دختران، به بازی‌های خلاق و نقش‌آفرینی مانند بازی با عروسک‌ها برای فهم بهتر از نقش مادر در مراقبت از بچه‌های کوچک‌تر، می‌پردازند. در این بازی‌ها با افراد مختلف همانندسازی می‌کنند و به سهولت می‌توان آن‌ها را در نقش نانو، راننده ماشین، دکتر، پرستار و مأمور کنترل بنزین و موارد دیگر مشاهده کرد. این نوع بازی‌های خلاق و نقش‌آفرینی، به کودکان فرصت می‌دهد که فعالیت‌ها و کارهای بزرگ‌ترها را تجربه کنند و جنبه‌های پیچیده زندگی اجتماعی و واکنش‌ها و عملکردهای بزرگ‌ترها را در اجتماع وسیع، درک کنند.

با توجه به عصر تغییر ارزش‌ها و نقش‌ها در جوامع مختلف باید توجه داشت که کودکان بتوانند، درک درستی از واکنش‌های بزرگ‌ترها پیدا کنند. درک مسایلی چون طلاق، اشتغال والدین، بیماری و مرگ برای کودکان این سنین، موجی از ابهام و تضاد را پدید می‌آورد. از این‌رو بزرگ‌ترها باید نسبت به ارتباط‌های خود با کودکان حساس باشند و شناخت ملموس و بی‌دغدغه‌ای را در اختیار آن‌ها بگذارند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

در صورت امکان کودکی سه ساله و در همین حدود را در بازی‌های نقش‌آفرینی مورد توجه قرار دهید. دقت کنید که چگونه نقشی را برعهده می‌گیرد و با چه کسانی همانندسازی و با از چه کسانی تقلید می‌کند. گزارش خود را با سایر هنرجویان و دوستان خود مقایسه کنید.

□ روابط کودکان سه ساله با هم‌سالان

کودکان سه ساله از برقراری ارتباط با دیگر کودکان لذت می‌برند. با وجود این، فعالیت‌هایشان بیش‌تر جنبه فردی دارد تا جنبه جمعی. حتی هنگامی که دو یا سه کودک در مهدکودک، یا در محل‌های بازی دیگر به‌طور هم‌زمان به «خانه بازی» مشغولند، احتمال بیش‌تری وجود دارد که هرکدام جداگانه ولی در کنار یک‌دیگر بازی کنند. به‌عبارت دیگر، هنوز هم کار خود را به تنهایی انجام می‌دهند و توجه زیادی به کارهای کودکان دیگر ندارند. هرچند رابطه کلامی بین آن‌ها برقرار

است ولی به نظر می‌رسد، آن‌چه یک کودک می‌گوید، چندان ارتباطی با گفته‌های کودک دیگر ندارد. از آن‌جا که هدف این نوع مکالمه‌ها کم‌تر رد و بدل کردن اطلاعات و بیش‌تر لذت کلامی و همدلی با دیگران است، به این نوع مکالمه‌ها، در اصطلاح تک‌گویی جمعی^۱ گفته‌اند. به هر حال، شکی نیست که کودکان سه‌ساله از بودن با یک‌دیگر لذت می‌برند. علاقه زیادی به بازی با چرخ و فلک، تاب و سرسره در فضای باز دارند (شکل ۱۲-۲). دوست دارند با جیغ کشیدن، جارو و جنجال و داد و فریاد، به‌طور هم‌زمان احساسات خود را بیان کنند (شکل ۱۳-۲). از حرکات تفریحی، دلک بازی و رفتارهای غیرکلامی از این نوع، لذت بسیار می‌برند. آن‌ها هم علاوه بر هم‌بازی‌های واقعی خود، با هم‌بازی‌های خیالی خود نیز، حرف می‌زنند.

شکل ۱۲-۲. بازی در فضای باز (سرسره)

شکل ۱۳-۲- بازی در فضای باز (چرخ و فلک)

کودکان سه ساله، به فعالیت‌های کودکان بزرگ‌تر از خود، به نسبت بازی با هم‌سالان، علاقه بیشتری نشان می‌دهند و از داشتن دوستان بزرگ‌تر و صحبت کردن با آن‌ها نیز احساس غرور می‌کنند. از بزرگ‌ترها در انجام کارهایشان کمک می‌طلبند و اغلب از کارهای آن‌ها تقلید می‌کنند. بدین ترتیب در به دست آوردن استقلال و کاهش وابستگی تلاش می‌کنند.

تفاوت‌های فردی کودکان با بالا رفتن سن آن‌ها بارزتر می‌شود. در نتیجه به بازی در گروه و با یک‌دیگر علاقه‌مند می‌شوند. نقش رهبری در بازی‌ها، و پیروی کردن از دستورالعمل‌ها بیشتر به طبیعت کودک بستگی دارد تا به سن او. با برقراری ارتباط با یک‌دیگر، شخصیت و طبیعت منحصر به فرد آن‌ها آشکارتر می‌شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

چند کودک سه ساله را در مهدکودک و یا محیط‌های جمعی دیگر، مهمانی‌ها، پارک‌ها و... مورد مشاهده قرار دهید. چگونگی ارتباط آن‌ها را با همبازی‌ها و بزرگ‌ترها، یادداشت کنید. ببینید چه بازی‌هایی را ترجیح می‌دهند؟ چگونه با یک‌دیگر سخن می‌گویند؟ و چگونه از بزرگ‌ترها کمک می‌گیرند؟ درباره گزارش خود با دوستان خود به بحث پردازید و مثال‌های عینی خود را بیان کنید.

○ مشاهده کودکان چهار ساله

کودکان چهار ساله در مقایسه با کودکان سه ساله از نظر الگوی بازی‌های گروهی تفاوت کاملاً مشخصی دارند. در بحث‌های قبلی خواندید که کودکان دو ساله، با رضایت و خشنودی کامل به تنهایی و با خود به بازی می‌پردازند. کودکان سه ساله نیز در هنگام بازی، بالا رفتن و سر خوردن نیاز به جلب توجه بزرگ‌ترها داشتند. اما کودکان چهار ساله به نظر می‌رسد فعالیت‌ها را خودشان آغاز می‌کنند و خود به برقراری رابطه دوستی و واکنش نسبت به یک‌دیگر می‌پردازند (شکل ۱۴-۲).

شکل ۱۴-۲- بازی گروهی در کودکان چهار ساله

کودکان چهار ساله به موقعیت رهبری در گروه بسیار علاقه‌مندند. به کلنجار رفتن و گزافه‌گویی تمایل دارند و با دستور دادن و امر کردن سعی دارند، خود را به هم‌ردیفانشان بشناسانند. بسیاری اوقات با کمال آزادی، در مورد توانایی‌ها و قابلیت‌های خود به فخر فروشی و لاف‌زنی می‌پردازند. کودکان این سن به دنیای بازی گروهی گام نهاده‌اند و به نظر می‌رسد رفتار اجتماعی‌شان تحت تأثیر نیاز به تأیید خود^۱ می‌باشد. الگوهای تأیید خود در محیط خانه و نیز در بازی‌های گروهی آشکار می‌شوند. کودک سه ساله‌ای که زمانی برای خشنودسازی و جلب رضایت دیگران تمایل نشان

1 - Self - assertion

می‌داد، حالا به کودک چهار ساله‌ای مبدل می‌شود که بیش‌تر به خود تصمیم‌گیری و به تأیید رسانیدن خود علاقه‌مند است. به مشاهده زیر توجه کنید.

نمونه مشاهده کودک چهار ساله در بستنی‌فروشی

نام مشاهده‌شونده: محمود		سن: چهارساله
مکان: بستنی‌فروشی (به همراه مادر، خواهر و برادر بزرگ‌تر)		
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۶: ۲۴	□ وقتی مادر از محمود سؤال کرد که چه چیزی را برای خوردن، دوست دارد او بلافاصله جواب داد: «من بستنی می‌خوام» و به بستنی‌فروش اشاره کرد.	□ برای تصمیم‌گیری احتیاج به فکر زیادی نداشت.
۱۶: ۲۴	□ بستنی‌ها آورده شد. محمود فریاد زد «من، من» و بستنی را از دست برادرش بیرون کشید.	□ به‌نظر می‌رسد اعضای دیگر تقاضای او را مورد غفلت قرار داده بودند.
۱۶: ۳۱	□ محمود قاشق را می‌گیرد و آن را با انگشتانش محکم می‌فشارد، به داخل دهان فرو می‌برد. در این هنگام، قاشق از دستش می‌لغزد و بستنی بر روی میز می‌ریزد.	□ هنوز به آن‌چه اتفاق افتاده، آگاهی ندارد.
۱۶: ۳۲	□ قاشق را پایین می‌گذارد و به بستنی که ریخته شده، خیره می‌شود. دستمالش را برمی‌دارد و روی میز را پاک می‌کند.	□ می‌تواند اعمالش را با درستی و دقت به انجام برساند.
۱۶: ۳۳	□ محمود به اطراف خود نگاهی می‌اندازد، دستمالش را به دهان نزدیک می‌کند و بستنی چسبیده به آن را لیس می‌زند. در تمام مدت عمل، لبخند می‌زند.	□ به‌نظر می‌رسد عمل خود را زیرکانه و شیطنت‌آمیز انجام می‌دهد.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر:	

□ تفسیر مشاهده

ممکن است، رفتار کودک چهار ساله فوق را رفتاری شیطنت‌آمیز بدانیم، در حالی که همین کودک در چند ماه قبل، کودکی بسیار قابل کنترل بوده است. به عبارت دیگر در چهار سالگی، کودکان به خشنودی و رضایت بزرگ‌ترها نمی‌اندیشند، بلکه بیش‌تر به خشنودی و رضایت خود علاقه نشان می‌دهند. برای مثال، دیدیم که محمود از بازیگوشی و شیطنت لذت می‌برد، زیرا می‌داند که لیسیدن دستمال، یک رفتار پسندیده و مورد قبول نیست. قابلیت و توانایی او در انجام اعمال درست، نیز از طریق پاک کردن دقیق میز با دستمال مشخص گردید. گفتنی است که خشونت و تحرک و فعالیت جزئی از ویژگی‌های چهار سالگی است. بسیاری از کودکان این سنین را می‌توان مشاهده نمود که درها را باز کرده و با شدت می‌بندند، روی مبل و اثاثیه می‌پرند. گویی، دویدن و پریدن به اطراف، جزء طبیعی فعالیت‌های آنان است. گاهی خشونت نسبت به کودکان کوچک‌تر، به‌ویژه خواهران و برادران دیگر در این سن مشاهده می‌شود. به هر حال برای تمیز کردن، جمع‌آوری وسایل و آرام نشستن، باید به کودکان این سن تذکر داده شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

کودکان سنین پیش از دبستان را در زمین بازی و فضای باز مشاهده کنید و تفاوت گروه‌های سنی کودکان را از نظر انواع بازی‌ها مورد بررسی قرار دهید. بعضی مکالمه‌های آنان را ضمن بازی ثبت کنید. در هنگام برگشت به کلاس، وقایع و صحبت‌های ثبت شده را بر حسب گروه سنی کودکان طبقه‌بندی کنید. بینید بین فعالیت‌ها و بازی‌های کودکان دو، سه، چهار و پنج ساله چه تفاوت‌هایی وجود دارد؟

□ حسادت با خواهران و برادران

کودک چهار ساله هم در بازی‌های گروهی و هم در موقعیت‌های خانوادگی نیاز آشکاری به تأیید خود دارد. بسیار شنیده می‌شود که کودکان این سن اظهار می‌دارند که: «عروسک من بهتره! یا من شکلات بیش‌تر دارم». این گفته خواه نسبت به دوستان و خواه نسبت به خواهر و برادرانش باشد، نشان می‌دهد که او می‌خواهد از توجه دیگران به خود اطمینان حاصل کند. آن‌ها اغلب اوقات حامی و پشتیبان خواهر و یا برادر کوچک‌ترشان هستند. در بعضی از خانواده‌های پرجمعیت، حتی مسئولیت مراقبت از کودکان کوچک‌تر را به‌عهده می‌گیرند. در این موقعیت بسیار

خوب عمل می‌کنند، گویی، با عروسک‌هایشان به بازی تخیلی و نمایشی مشغولند. البته چنین توجه و مراقبتی ممکن است پایدار نباشد. بازی با عروسک‌ها، تنها یکی از زوایای توجه کودکان است. به عبارت دیگر کودکی که از او مراقبت به عمل می‌آید، ممکن است مورد رنجش نیز قرار گیرد. کودکان کوچک‌تر معمولاً، سپر بلای خلاف‌کاری‌های کودکان چهار ساله هستند. بدین معنی که وقتی حسن چسب را می‌ریزد، به طرف مادرش می‌دود و ادعا می‌کند که: «برادرش این کار را کرده است». ولی لحظه‌ای بعد وقتی برادرش فریاد می‌کشد، بلافاصله برای کمک به برادرش، به طرف اتاق می‌دود. این عواطف ترکیبی یعنی لحظات رنجش و حسادت، مهر و علاقه و حمایت و پشتیبانی از کودکان کوچک‌تر از خود، نشان می‌دهد که آن‌ها بسیار انعطاف‌پذیرند و رفتارشان به سهولت از حالتی به حالت دیگر تغییر می‌کند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

آیا می‌توانید واقعه و یا تجربه‌ای بیان کنید که در آن احساسات ترکیبی و متغیری نسبت به فردی داشته‌اید؟ مثلاً ممکن است خواهر کوچک‌تر شما جایزه‌ای دریافت کرده و شما احساس دوگانه از غرور و حسادت نسبت به او داشته‌اید. یا از ملاحظه والدین خود در مورد شخصی رنجش داشته‌اید ولی در عین حال از توجه آن‌ها نسبت به خود خشنود شده‌اید.

بعضی از این اتفاق‌ها را برای هم‌کلاسی‌های تان کلاس‌های بیان کنید و در صورت امکان نقش‌آفرینی کنید.

□ رشد مهارت‌ها

کودک چهار ساله از انجام همه فعالیت‌ها لذت می‌برد و وقت خود را در حرکات فعال صرف می‌کند، او را می‌توان در حال «لی‌لی کردن»، «جهیدن روی یک پا» و «راه رفتن روی تخته تعادل» مشاهده کرد (شکل ۱۵-۲). وقتی در تاب‌بازی خود را به جلو هل می‌دهد، یا روی الاکلنگ بازی می‌کند، گویی از تعادل و هماهنگی حرکات خود غرق در شادی می‌شود.

می‌تواند دگمه لباسش را ببندد، زیپ لباسش را بالا بکشد، پازل با تکه‌های بیش‌تر را درست کند و وسایل بازی را روی هم چیده و به هم وصل کند. در نقاشی‌هایش نیز افراد و اشیا را ترسیم می‌کند.

شکل ۱۵-۲- تعادل و هماهنگی حرکات در کودک چهار ساله

رشد مهارت‌های کودکان چهار ساله را می‌توان از طریق بازی با آجرهای چوبی و چگونگی کار با آن‌ها مشخص کرد. زیرا کودکان دو ساله، آجرها یا مکعب‌های چوبی را به صورت اتفاقی و تصادفی دستکاری می‌کنند؛ کودکان سه ساله نیز با استفاده از آن‌ها برج می‌سازند، آن‌ها را فرو می‌ریزند و بازسازی می‌کنند. در حالی که چهار ساله‌ها با استفاده از آن‌ها تونل و پل می‌سازند و از آن‌ها در بازی‌های نمایشی و اجتماعی^۱ استفاده می‌کنند.

بعضی از ساختمان‌هایی که این کودکان به صورت فردی و یا گروهی می‌سازند، نسبتاً پیچیده و از اصالت خاصی برخوردارند. آن‌ها برای برقراری تعادل مکعب‌ها بر روی یک‌دیگر مهارت زیادی دارند. آن‌ها از هر نوع وسیله موجود مانند سنگ، چوب، صدف، میله، نرده و ... برای شناخت بیش‌تر دنیای پیرامونشان بهره می‌گیرند. به عبارت دیگر، وسایل مختلف، زمینه تجربی و تمرین خوبی برای کودکان این سنین فراهم می‌آورد. اختصاص محلی برای بازی‌های نمایشی و تخیلی و فضای خانه بازی در مراکز پیش از دبستان و خانه‌ها، به روحیه جست‌وجوگر کودکان چهار ساله کمک بسیاری می‌کند. نقاشی‌های کودکان این سنین نمایشی از استعداد‌های قابل ملاحظه آن‌هاست. آن‌ها از رنگ و فضا و طرح‌های زیبا در نقاشی‌هایشان استفاده می‌کنند.

^۱ - Dramatic And Social Play

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

یک سری از نقاشی‌های کودکان چهار ساله را جمع‌آوری کنید. نقاشی‌ها را از نظر چگونگی استفاده از رنگ، فضا و زمینه کاغذ مورد بررسی قرار دهید. برای مثال بیان کنید که مهم‌ترین قسمت تصویر از نظر کودک کدام است؟ کودک در نقاشی‌هایش چه مفاهیمی را مورد نظر داشته است؟ سعی کنید در هنگام نقاشی کردن آن‌ها را دقیقاً مورد مشاهده قرار دهید و رفتار و اعمال کودک را برای سایر دوستان در کلاس تشریح نمایید.

□ رشد زبان و مفهوم‌سازی

رشد زبان، رابطه نزدیکی با رشد تفکر منطقی دارد. همان‌گونه که کودک اسامی اشیاء را فرامی‌گیرد، می‌تواند آن‌ها را نیز طبقه‌بندی کند. در این سن، روابط علت و معلولی در سخنانش آشکار است. از نظر سخن‌گویی در مرحله پرسش و پاسخ است و از چرا، چگونه، چه و کجا و کلمات استفهامی دیگر در حرف‌هایش بهره می‌گیرد. از مصاحبت با بزرگ‌ترها نیز لذت می‌برد. مفاهیم زمان و مکان هنوز به‌طور دقیق در ذهنش شکل نگرفته‌اند و مکالماتش حاکی از تفکر در این موارد است. به عبارت دیگر در مرحله آغازین دریافت مفاهیم زمانی و مکانی است. کودکان این سن بسیار کنجکاو و به اکتشاف بسیاری از امور می‌پردازند. آن‌ها همانند دانشمندان و محققان، اطلاعات را براساس تجربه‌های خود جمع‌آوری می‌کنند. سپس آن‌ها را برای ساختن فرضیه‌هایی در مورد روابط علت و معلولی طبیعی، مورد استفاده قرار می‌دهند. برای مثال کودکی می‌پرسد: «چرا با خودت چتر آورده‌ای؟» می‌گوید: «برای این که خیس نشوم». می‌پرسد: «دوست داری، خیس بشی؟» می‌گوید: «نه، چون سرما می‌خورم». بعد اضافه می‌کند: «مريض می‌شوم و باید دکتر بروم. در اینجا باید گفت این کودک چهار ساله از اثر آب بر بدنش آگاه است و این مکالمه نمونه‌ای از اکتشاف و روند منطقی تفکر کودکان را نشان می‌دهد به هر حال، تقویت و غنی کردن تجربیات کودکان چهار ساله و فراهم آوردن زمینه‌های مناسب برای بروز استعداد‌های هنری و کلامی از اهمیت بسیار برخوردار است.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

مجموعه‌ای از گفته‌های جالب کودکان چهار ساله که شامل مکالمات کودکان و یا مکالمات خودتان با کودکان است را فراهم آورید و آن را در کلاس گزارش دهید. هم چنین، بیان کنید که کودکان در سخنان خود از چه مفاهیمی استفاده می‌کنند؟ آیا شباهت‌ها و تفاوت‌ها را درک می‌کنند؟ حوادث و اتفاقات را چگونه مطرح می‌کنند؟ توجه داشته باشید، فن گوش دادن جدی به سخنان کودک، شناخت بیشتر، یادگیری درباره آنان و پی بردن به روند رشد منطقی را میسر می‌سازد.

□ کودکان پنج ساله و دوره آمادگی

پنج سالگی نسبت به چهار سالگی دوره پایداری است. بدین معنی که در این سن، کودک از همه جهات به توازن و تعادل بیشتری دست می‌یابد. نسبت به دنیای پیرامونش درک بهتری پیدا می‌کند. او برای پذیرش قوانین و مقررات تمایل بیشتری نشان می‌دهد و با سهولت بیشتر نسبت به چهار سالگی، خود را با گروه تطبیق می‌دهد.

یک پسر پنج ساله به مربی خود گفت: «وقتی کسی مشغول مطالعه و خواندن است ما نباید با صدای بلند حرف بزنیم» و در جایی دیگر گفت: «من با حامد دوست هستم، ولی وقتی او را نیشگون می‌گیرم، دیگه با من بازی نمی‌کند.»

بنابراین، به نظر می‌رسد، کودکان پنج ساله به عواقب و پی آمدهای رفتارهای نادرست پی برده و به‌طور منطقی و عادلانه آن‌ها را می‌پذیرند. آن‌ها به نوبت گرفتن در بازی‌ها و منظم ایستادن در صف، تمایل نشان می‌دهند.

شکل ۱۶-۲- مهارت خودیاری در دختر پنج ساله

به‌طور کلی، کودک پنج و شش ساله

مستقل و خودکفاست و بدون دشواری می تواند در محیط های خارج از خانه حضور یافته و از مصاحبت با دوستان لذت ببرد. بر مهارت های خودیاری^۱ تسلط دارد (در لباس پوشیدن، غذا خوردن، توالیت رفتن مستقل می باشد) (شکل های ۱۶-۲ و ۱۷-۲). فردی منطقی و در برخورد با دیگران بسیار مؤدب است و حضور ذهن دارد.

شکل ۱۷-۲- مهارت خودیاری در پسر پنج ساله

□ رشد زبان و استدلال در کودکان پنج ساله و دوره آمادگی

این کودکان از جمله ها و ساختار دستوری بزرگ ترها استفاده می کنند و از زبان برای اظهار نظر و احساسات خود کمک می گیرند. گاه نیز در برخوردهای اجتماعی با دیگر کودکان از کلمات مختلف برای بیان خشونت بهره می گیرند. کودکان این سن ممکن است از زبان به عنوان ابزاری برای ابراز عقیده و به صورت استدلالی استفاده کنند. به گفت و شنود زیر و زبان استدلالی دو کودک پنج ساله دقت کنید.

رازی : می توئم با تو بازی کنم؟

پریسا : نه

رازی : چرا؟

پریسا : برای این که اسباب بازی ها مال تو نیستند.

رازی : خوب، اسباب بازی ها مال تو هم که نیستند.

در این جا می بینید که کودکان چگونه از زبان به صورت استدلالی برای جلوگیری از ورود به بازی و دور کردن یک دیگر استفاده می کنند^۲.

کودکان پنج ساله نسبت به کودکان چهار ساله ممکن است سؤالات کم تر و مختصرتری پرسند. آن ها به کسب اطلاعات تمایل بیش تری نشان می دهند. به همین جهت سؤالاتشان بیش تر درباره روابط علت و معلولی، وقایع و رویدادها است. درباره علت به وجود آمدن خود، حیوانات و... نیز سؤال می کنند. بسیاری اوقات، والدین و اطرافیان کودک، پاسخ های منطقی، مستدل و توضیحات خوبی

۱- Self - Help Skills

۲- برخی از این کودکان در تلفظ بعضی صداها مانند ل و ر مشکل دارند.

شکل ۱۸-۲- تقلید در انجام فرایض دینی

درباره آغاز زندگی و چگونگی پیدایش انسان، به کودک می‌دهند ولی اغلب کودکان قادر به قبول پاسخ‌های آنان نیستند. کودکان پنج و شش ساله بیش‌تر واقع‌گرا هستند. قبل از باور کردن هر چیز، خواستار دیدن شواهد دلالت‌کننده بر وجود آن می‌باشند. این نوع واقع‌گرایی در فعالیت‌های مختلف بازی آن‌ها آشکار است. آن‌ها به نقش‌آفرینی می‌پردازند و گفته‌های بزرگ‌ترها را در بازی‌هایشان به کار می‌برند. به همین علت، در مراکز پیش از دبستان، یا در خانه و محل‌های دیگر، باید بازی‌هایی را برایشان ترتیب دهیم که شناخت و درک بهتری از دنیای واقعی و محیط پیرامونشان پیدا کنند. برای مثال در بازی «فروشگاه بازی» کودکان مفاهیم

واقعی مانند تفاوت‌های شغلی، عرضه و تقاضا، تولید، مصرف و چگونگی خرید و فروش را فرا می‌گیرند و یا هنگامی که بزرگترها به انجام کاری مانند نماز خواندن مشغول می‌شوند کودکان نیز به تقلید آنان همین کار را انجام می‌دهند و طبیعی است که تقلید در سنین کودکی به شکل‌گیری صحیح بسیاری از رفتارها از جمله انجام فرایض دینی در بزرگسالی کمک می‌کند (شکل ۱۸-۲). به هر حال این کودکان به عملکرد اجتماعی بزرگ‌ترها بسیار علاقه‌مند هستند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

کودکان پنج ساله را در محیط‌های بازی، در ارتباط با یک‌دیگر و نیز در خانه مورد مشاهده قرار دهید. با طرح سؤال‌هایی ساده و کوتاه، نوع استدلال آن‌ها را یادداشت کنید. می‌توانید نظر آن‌ها را درباره وقایع و اتفاقات بپرسید و پاسخ آن‌ها را مورد بررسی قرار دهید.

برای مثال بپرسید: تو می‌دونی چرا دندان‌ها می‌افتند؟ چرا باید دندان‌هایمان را بشوییم. چرا غذا می‌خوریم، چرا شب می‌شود و... سعی کنید پاسخ دقیق آن‌ها را بدون تفسیر یادداشت کنید.

○ رشد مهارت‌ها در کودکان پنج ساله و دوره آمادگی

در پنج سالگی، بسیاری از کودکان علاوه بر مهارت‌های حرکتی ماهیچه‌های بزرگ، در مهارت‌های حرکتی ظریف و یا ماهیچه‌های کوچک نیز تعادل بهتری کسب می‌کنند. بسیاری از آن‌ها می‌توانند با قیچی کار کنند و از کار با چسب لذت می‌برند. می‌توانند مجموعه‌ای از تصاویر را از روزنامه و مجله‌ها ببرند و روی مقوا و یا کاغذ بچسبانند (شکل ۱۹-۲). پازل و معماهای جورکردنی پیچیده‌تر با قطعات بیش‌تری را می‌توانند، جور کنند. آگاهی آن‌ها از اعداد و ارقام به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیش‌تر می‌شود و قادر به شمارش خصوصاً از یک تا ۱۰ و یا برعکس می‌شوند. در این سن به نوشتن و مهارت‌های تحصیلی دیگر علاقه نشان می‌دهند. البته لازم به ذکر است که در این سن نباید آموزش‌های رسمی را برای آن‌ها و به صورتی جدی ترتیب داد، زیرا با

شکل ۱۹-۲- تمرین مهارت حرکتی ظریف در کودکان پنج ساله

آموزش‌های رسمی کشور هم‌آهنگی ندارند. یادگیری آن‌ها، از طریق بازی‌ها و به صورتی غیر رسمی و در فعالیت‌های نمایشی، طبیعی به‌بهترین وجه صورت می‌گیرد (شکل ۲۰-۲). به هر حال هر چه مشاهده و شناخت دقیق‌تری از آن‌ها داشته باشیم، به آمادگی‌های آن‌ها به نحو بهتری پی می‌بریم.

شکل ۲۰-۲. اجرای فعالیت‌های نمایشی

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. چک لیست زیر مربوط به رشد مهارت‌های حرکتی درشت یا بزرگ کودکان است. حداقل دو کودک در سنین پیش دبستانی را در بازی‌ها و موقعیت‌های مختلف مورد مشاهده قرار دهید و توانایی‌های حرکتی آنان را در جداول جداگانه علامت‌بزنید و سپس از نظر حرکتی به مقایسه آن‌ها بپردازید. نتیجه را به هنرآموز خود ارائه دهید و درباره آن با هم کلاسی‌های خود بحث کنید.

نام و نام خانوادگی.....		مکان.....	تاریخ.....
سن کودک.....			
خصوصیات		بلی	خیر
... به سهولت از پله‌ها بالا و پایین می‌رود.			
... روی تخته تعادل حرکت می‌کند و تعادل خود را حفظ می‌کند.			
... روی یک پا می‌ایستد.			

... از روی موانع کوتاه، به حالت جفت پا می‌جهد.

		... بدون افتادن می‌تواند بدود.
		... از وسایل بالا رونده مانند سرسره به راحتی بالا و پایین می‌رود.
		... اشیاء و وسایل نسبتاً بزرگ را بلند کرده، حمل می‌کند.
		... توپ را پرتاب می‌کند. می‌تواند آن را به هدف بزند.
		... می‌تواند توپ پرتاب شده را بگیرد.
		... وسایل چرخ‌دار مانند سه چرخه را می‌راند.
نام و نام خانوادگی تنظیم‌کننده:.....		
سمت تنظیم‌کننده:.....		

۲. چک لیست زیر مربوط به رشد مهارت‌های حرکتی ظریف یا کوچک کودکان است. حداقل دو کودک در سنین پیش دبستانی را در بازی‌ها و موقعیت‌های مختلف مشاهده کنید. توانایی‌های حرکتی آن‌ها را در دو جدول جداگانه با گذاشتن علامت ضربدر در موارد مشاهده شده، ثبت کنید. سپس آن‌ها را از نظر حرکتی مورد مقایسه قرار دهید. نتیجه را با هنرآموز خود در میان بگذارید و با سایر همکلاسی‌ها مورد بحث قرار دهید.

نام و نام خانوادگی.....		مکان.....	تاریخ.....
سن کودک.....			
خصوصیات		بلی	خیر
... دگمه‌هایش را می‌بندد.			
... زیپ لباسش را باز و بسته می‌کند.			
... بند کفش‌هایش را می‌بندد.			
... پیچ و مهره را می‌تواند بچرخاند.			
... آب و مایعات را بدون خطا، در ظرف، لیوان و ... می‌ریزد.			
... با قیچی کار می‌کند و تصاویر را می‌بُرد.			

		... با کارد می‌تواند بی‌رد.
		... با چکش و میخ کار می‌کند و میخ را با ضربه چکش در چوب فرو می‌کند.
		... با مسواک، قلم‌مو و ... رنگ آمیزی می‌کند.
		... با مداد رنگی، مداد شمعی، خودکار و ... می‌تواند ترسیم کند و اشکال را کُپی کند.
		... با مداد روی کاغذ می‌نویسد.
<p>نام و نام خانوادگی تنظیم کننده: .....</p> <p>سمت تنظیم کننده: .....</p>		

□ خودآزمایی بخش دوم

۱. ویژگی‌های بارز کودکان سه ساله را به‌طور مختصر بیان کنید.
۲. مقصود از تک‌گویی جمعی در سخن‌گویی کودکان سه ساله را توضیح دهید.
۳. ویژگی بارز کودکان نوپا از نظر رشد اجتماعی را توضیح دهید.
۴. شیوه بازی کودکان دو، سه و چهار ساله از نظر بازی با مکعب‌ها و دستکاری وسایل چه تفاوتی با یک‌دیگر دارند؟ شرح دهید.
۵. مقصود از اینکه کودکان پنج و شش ساله واقع‌گرا هستند را توضیح دهید.

منابع مورد استفاده

منابع فارسی

۱. اکرز آدرین و همکاران، برنامه‌ریزی آموزشی و بازپروری کودکان از تولد تا پنج سالگی، ترجمه فریده ترابی میلانی، انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
۲. بست. جان، روش‌های تحقیق در علوم تربیتی و اجتماعی، حسن پاشا شریفی، نرگس طالقانی، انتشارات رشد، ۱۳۷۱.
۳. پاول هنری ماسن، و همکاران، رشد و شخصیت کودک (ویرایش دوم)، ترجمه مهشید یاسایی، نشر مرکز، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۷.
۴. حسینی بیرجندی. سیدمهدی، اصول و روش‌های راهنمایی و مشاوره، انتشارات رشد، ۱۳۸۴.
۵. ریتال. اتکینسون، ریچارد. س. اتکینسون، ارنست ر. هیلگارد، زمینه روان‌شناسی، جلد اول، گروه مترجمان ... زیر نظر و به ویراستاری محمدتقی پراهنی، انتشارات رشد، چاپ یازدهم، ۱۳۸۸.
۶. سیف، علی‌اکبر؛ روش‌های اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی (ویرایش پنجم)، انتشارات دوران، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۸۷.
۷. مارگارت زد. لی. جان‌ای. دو پیرا؛ روش تربیت معلّم کودکان پیش دبستانی؛ ترجمه ن. پارسا؛ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ ۱۳۷۳.
۸. مفیدی، فرخنده؛ مدیریت مراکز پیش دبستانی؛ (ترجمه و تألیف)؛ انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی؛ چاپ هشتم؛ ۱۳۸۸.
۹. مفیدی، فرخنده؛ کارورزی جزوه درسی؛ انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی؛ دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی؛ ۶۵-۱۳۶۴.

۱۰. مقدم، بدری؛ کاربرد روان‌شناسی در آموزشگاه؛ انتشارات سروش؛ ۱۳۶۴.

منابع انگلیسی

1. Beaty J. Janice, Skills for Preschool Teachers, Merrill Pub. co. 1984.
2. Rowen, Betty, The Children we see, Holt, Rinehart, 1983.

